

Město

Hranice do Bílé hory

MIROSLAV PLAČEK

ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKY STŘEDNÍ MORAVY

Svazek 8

Město

Hranice do Bílé hory

MIROSLAV PLAČEK

Olomouc 2004

Foto na obálce: Letecký pohled na město od jihu (foto Jiří Andrlýsek)

© Miroslav Plaček, 2004

ISBN 80-903423-3-7

OBSAH

1. Úvodem	7
2. Přírodní rámec	8
3. Přehled vývoje osídlení	11
4. Stručná historie Hranic do Bílé hory	12
5. Založení a urbanismus města	19
6. Opevnění	24
7. Farní kostel a jiné sakrální objekty	30
8. Tvrz, hrad, zámek	32
9. Závěrem	46
10. Literatura a prameny	47
11. Summary	50

1. Úvodem

Hranice jsou po Přerovu největším městem okresu a významem zčásti těží z klíčové komunikační polohy uprostřed přírodního koridoru Moravské brány. Společně jím prochází svazek komunikací jak severojižního, tak západovýchodního směru. V jejich bezprostřední blízkosti navíc odbočuje silnice a železnice do horního povodí Bečvy a na Slovensko. Nejdůležitější směr zřejmě představovalo spojení prostoru Aquileje při severním Jadranu a Pobaltí, které vedlo napříč středním Podunajím – tzv. Jantarová stezka. Jedna z jejích větví se Alpám dokázala prakticky vyhnout, jiná velehory překonala nejníže položeným Semmeringským průsmykem. Ale už raném středověku nabyla nemenšího významu cesta z Porýní středním Německem přes Prahu, Olomouc na Krakov a dále do východní Evropy.

V krátkém úseku obě společně procházely nepochybňě Moravskou branou, ale možná v širším slova smyslu, tedy nejen údolím Bečvy a po přechodu rozvodí úvalem Luhy a Odry, ale i Kelčskou a Příborskou (dohromady Podbeskydskou) pahorkatinou. Názory badatelů na průběh hlavní stezky, můžeme-li ji tak nazvat, se liší. Zatímco P. Michna (1982, 720) a D. Janiš s J. Kohoutkem (2002, 133) nadále uvažují o trase cesty údolím Bečvy mezi masivem Maleníku a strmou stěnou Oderských vrchů, další badatelé současnosti se přiklání, alespoň do začátku vrcholné-

Pohled na Hranice od severozápadu směrem k průlomu Bečvy. Před zámkem dosud stojí budovy Předzámcí (pohlednice z doby před rokem 1956 – foto J. Oulehla).

ho středověku, k tzv. karpatské variantě. Patří k nim archeologové (Pavelčík 1974, 23; Drechsler 2004, 18–19; a v jistých náznacích Janák-Kouřil 1991, 195–197), paleobotanik E. Opravil (1974, 124), nebo kelčský badatel V. Rolinc (2000). Minimum neolitických až středohradištních sídlištních nálezů už od Jezernice (srov. Skutil 1932–1933, Hosák-Indra-Jašková 1969, 14–19) sice může být i projevem nedostatku výzkumů, ale potvrzuje též existenci hvozdu předpokládanou E. Opravilem až do počátku vrcholného středověku.

Dá se proto říci, že vznik osady Hranic ve 12. století signalizoval přinejmenším enormní vzrůst významu stezky přes tuto část geograficky pojímané Moravské brány. Písemné prameny vrcholného středověku však dokládají, že stezka z Opavská (Hradce nad Moravicí) přes Bělotín do Kelče přetrvávala (CDM XII, č. 332). Stoupající význam cest a jejich větvení se zasloužily o zformování města jako obchodního a hospodářského centra širšího okolí. Dochované památky, výsledky výzkumů a archivní prameny umožňují sledovat vývoj Hranic už od středověku a vzhledem k orientaci edice se jím budeme zabývat do roku 1620. Je to rok zlomový, neboť v této době přestaly být Hranice sídlem vrchnosti. Nastalo dlouhotrvající období stagnace, z níž se město vymanilo až v 19. století, především opět díky komunikacím – nové císařské silnici a stavbě Ferdinandovy Severní dráhy. Svou roli ale také sehrálo zřízení okresu se sídlem okresního hejtmanství v Hranicích a tedy výkon regionálně centralizačních funkcí.

2. Přírodní rámec

Moravská brána představuje evropsky významný geografický, horopisný (orografiční) a vodopisný (hydrografický) předěl. Tvoří ji snížená proluka mezi Českým masivem (Sudetami) a Karpatskou soustavou a napříč ní probíhá evropské rozvodí. Řeka Bečva, která odvodňuje jižní část území Moravské brány, protéká výrazně modelovaným údolím a v rozšířeném místě Hornomoravského úvalu se vlévá do Moravy, již pokračuje do Podunají. Vodu ze severního dílu Moravské brány sbírá Odra a míří do velké severoevropské nížiny podél Severního a Baltského moře. Zmíněné rozvodí tedy odděluje dva ohromné zeměpisné celky a to zajímavým způsobem.

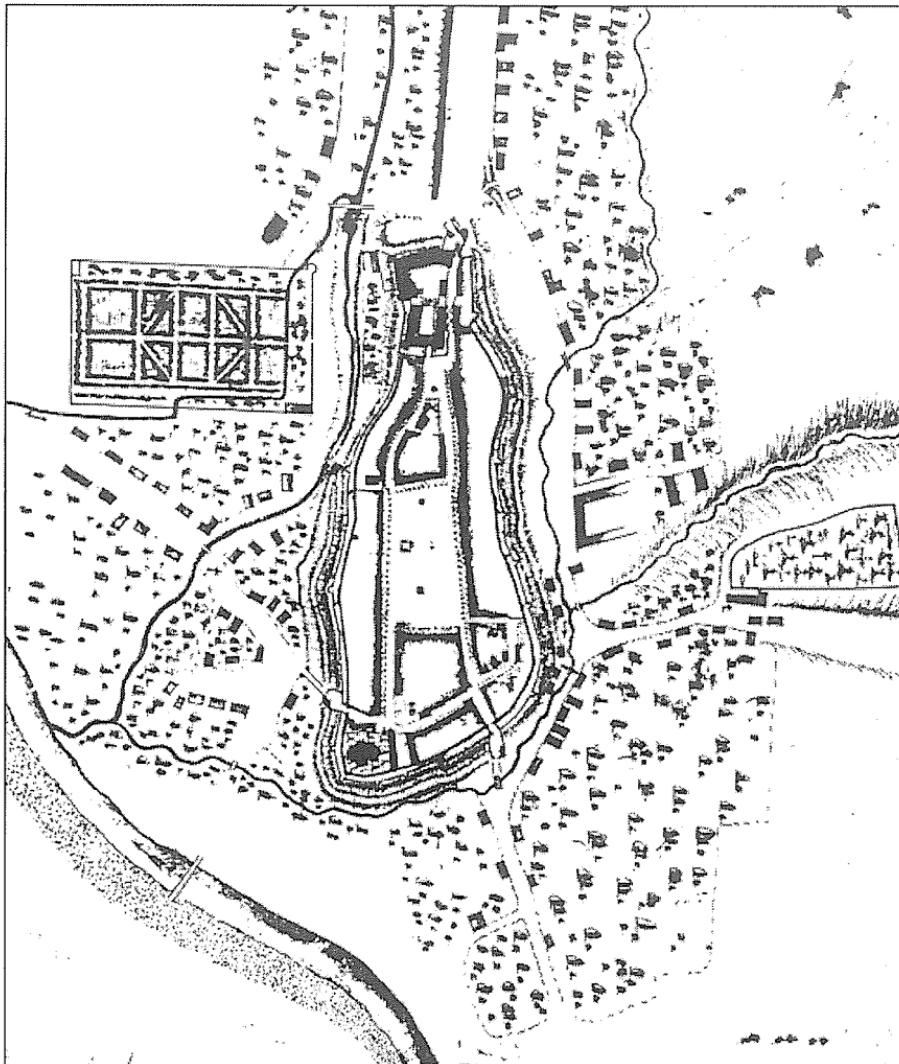
Velké a ostře formované, přibližně 6 km široké přírodní koryto Moravské brány, které k rozvodí od jihovýchodu směruje, počíná v úrovni Hlinska a jeho význačného eneolitického hradiska. Tam totiž z nížiny vystupuje masív Maleníku (479 m n. m.), jenž na jihu údolí Bečvy lemuje. Bečva protéká téměř podél úpatí jeho strmých svahů a od ní se terén jen pozvolna zvedá ke stejně příkré stěně Oderských vrchů na protější straně. Oderské vrchy Fidlovým kopcem nad pramenem Odry dosahují

výšky 680 m n. m., ale na hraně deprese už mají 630 m n. m. Jsou tedy poměrně ploché a brázdí je jen hluboce zaříznuté vodní toky. Evropské rozvodí nenápadně běží po vyvýšeném, přes 300 m vysokém plochém hřbetu východně od Hranic, který se u Kunčic stáčí k východu, ale koridor deprese uzavírá. S jedinou výjimkou. Od jihovýchodu do něho proráží soutěska středního toku Bečvy. Do jejího ohybu pod samotným městem ústí říčka Velička a potok Ludina (též Ludyně), který je posledním tokem povodí Bečvy před rozvodím. Stejně jako s ním rovnoběžně a východněji plynoucí potok Doubrava vytéká z nitra Oderských vrchů, ale pod nejnižším místem hřbetu rozvodí se Doubrava otáčí k východu a přes Bělotín teče do říčky Luhy a s ní spěje k Odře. Tímto místem je vedena železniční trať a je též označováno jako Moravská brána. Je možné, že tudy procházela vedlejší stezka před vznikem Hranic, ale po jejich osídlení vedla sedlem mezi Hluzovským kopcem a Hůrkou na Špičky, kde se křížovala s cestou Hradec nad Moravicí – Kelč.

Zvýšené okraje území byly geologicky formovány ve spodním karbonu, devon se postaral o okolí průlomu Bečvy u Zbrašova a projevuje se cennými krasovými jevy. Krom známé aragonitové jeskyně a nejhlubší moravské propasti na Hůrce existují jistě závrtý a další jeskyně, jiné určitě zanikly v černotínských lomech a pravděpodobně též činností velkolomu hranické cementárny. Ten se brzy postará o likvidaci Hluzovského kopce, který rovněž tvoří devonské vápence, které se táhnou až po bělotínskou silnici. K východu, už v celé šíři brány, navazují třetihorní pískovce a břidlice. Stěny deprese Moravské brány tvoří podstatně pevnější a kvalitní kulmské droby, které představují cenný stavební kámen a posloužily např. ke stavbě hradeb v Hranicích a Lipníku, ale také hranického zámku. Podstatně méně byly využívány málo spolehlivé slepence. Mírně zvlněné dno úvalu je přirozeně tvořeno především čtvrtohorními sedimenty a náplavami a jako jediné poskytovalo plochy vhodné k obdělávání.

Z původního pralesa, který až do 12. století sahal od okrajů slezských nížin až po ves a potok Jezernici poblíž Lipníka, zůstaly dodnes týctyhodné lesní komplexy na Maleníku a hlavně na zvlněných náhorních plošinách Oderských vrchů. Útržky hvozdu jsou pak roztroušeny od Hranic k Frýdku v krajině osídlené od ukončení poslední kolonizační vlny. Až do ní tomu bylo opačně a bezlesé byly ostrůvky sídelních enkláv, které byly jako korálky navlečeny na stezkách. Také dno Moravské brány bylo až do 12. století zalesněno, ale porost v inundaci podél Bečvy byl neprostupným lužním pralesem. Nebyl zanedbatelný, neboť sahal zhruba po vrtěvnici 240 m n. m., tedy v podstatě po dnešní hlavní silniční tah Lipník – Hranice. Tuto plochu zavodňovala nejen ramena Bečvy, ale i četné klikatící se potoky před ústím do řeky. To je zřejmě důvod, proč R. Květ (1998, 384) posunul trasu Jantarové cesty blíže k úpatí Oderských vrchů, takže by míjela Hranice severně ve vzdálenosti zhruba dvou kilometrů.

Vzhledem k charakteru využitelné krajiny je nutno ocenit, jak výtečně lokátor Hranic vybral místo k jejich založení. Protáhlá, plochá a nevysoká ostrožna (250 m

Plán města z počátku 18. stol. (fond Reichstadt, Staatsarchiv Nürnberg).

n. m.) mezi toky Veličky a Ludiny (dříve německy též Krebsbach) poskytovala bezpečnou ochranu před záplavami a její svážné boky zvyšovaly obranyschopnost fortifikace. Navíc se směrem k severu zužovala a spojení s krajinou na sever od města tak bylo možno snadno přeseknout umělou depresí – příkopem. Také podloží ze zpevněných jílů a na jihu zčásti i štěrků se ukázalo vhodné pro zakládání i těch nejmasivnějších staveb města.

3. Přehled vývoje osídlení

S počátky lidského života v okolí Hranic souvisí lokalita Velké a Malé Kobylanky mezi Hranicemi a Špičkami. Ze dvou výrazných návrší vystupují skalní výchozy a pod převislou skalou (polojeskyní zvanou abri) Malé Kobylanky a v její blízkosti zjistil B. Klíma st. paleolitickou stanici z období aurignacienu a O. Fejfar patrně též stopy pobytu mezolitického člověka. Paleolitické osídlení v natolik komunikačně exponovaném prostoru nijak nepřekvapuje, neboť vegetaci v éře střídajícího se zalednění a dob mezilesových nelze považovat za souvislý les, ale měnila se z tundry v savanu. Proměna klimatu přinesla už zmíněné dlouhodobé zalesnění a tak osídlení v blízkém okolí Hranic bylo po několik tisíciletí velmi skromné. Nasvědčuje tomu nepatrná frekvence nálezů z neolitu, eneolitu a doby bronzové, tak např. zlomky keramiky zdobené volutami na zřícenině Svrčova. Obsáhlý bronzový depot u vápenky u Černotína (Skutil 1932–1933, 108) ale spíše souvisí s ukrytím nebo ztrátou při cestě za obchodem, než s domácím skladem.

Podobně je tomu s hmotnými pozůstatky po populaci jiných kultur a etnik doby laténské a římské. Chybějící stopy po Keltech souvisejí i s tím, že Hranicko bylo částí segregacní zóny mezi nimi a lidem púchovské kultury, jehož východní výspou bylo hradiško Požaha jižně od Starého Jičína. Germáni a jiné kmeny zase při velkém putování Evropou Moravskou branou jistě procházeli, ale s ohledem na prales a nevyjasněné touhy po novém domově se neusazovali. Stěhování národů ukončili Slované, kteří osídlili území pozdějšího českého státu patrně ve dvou vlnách. O první, která se vyznačuje používáním keramiky tzv. pražského typu, se předpokládá, že přišla od severovýchodu a tedy procházela též Moravskou branou. Druhou kultivovalo prostředí karpatského bazénu, přes nějž podél Dunaje pronikala k západu do Rakous a na severozápad do Pováží a Pomoraví (Měřinský 2002, 222). Bohužel, ani po jedné z těchto vln a ani v období Velké Moravy nedošlo k osídlení užšího Hranicka, jehož území opravdu čekalo na vnitřní a následně i velkou kolonizaci 13. století. Za jedinou výjimku lze považovat poměrně nedávné zjištění středohradištního obytného objektu s keramikou na hradišti zvaném Hradištěk u Ústí. Nachází se však nad levým břehem Bečvy těsně před jejím průlomem do koridoru Moravské brány a patří tedy ke Kelečsku a rovině Bečevské brány, která se táhne až k Valašskému Meziříčí.

Jinak tomu bylo s osídlováním Podbeskydské pahorkatiny. Jak v jejím kelčském tak příborském podútvaru jsou doloženy od neolitu sídelní enklávy, zřejmě jako důsledek průchodu komunikací zmíněným velkým hvozdem. I když poklad zlomkového stříbra z doby okolo roku 1000 u vrchu Strážné asi dva km severozápadně od Kelče nepochybňě souvisí s cestou, jež zřejmě směřovala k již existujícímu Hradištku. Prozatím však nelze bezpečně spojit jeho kvalitní opevnění se středohradištním osídlením (Šmíd 1991b), které mohlo mít charakter výšinného sidliště a ostře profilované valy a příkopy na přístupové straně hradiška mohou patřit

11. století. Protože pod ním chybí bahnitá niva, byla tam řeka nejsnáze překročitelná a cesta pak vedla na severovýchod. O stezce vedoucí přes Hustopeče na Starý Jičín svědčí zase mincovní poklad uložený v polovině 11. století u Němětic (Drechsler 2004, 30). Starší středověké osídlení Kelečska dokládá i údaj v listině soupisu majetků olomouckého kostela, z níž plyne získání Sazan (v místě Kelče), Němětic, Zámrsk a Milotic nad Bečvou biskupem Janem II. už před rokem 1125 (CDB I, č. 121).

Za současného stupně poznání lze tedy skutečně konstatovat, že osídlení až do počátku 12. století sahalo po potok Jezernici přetínající úval Bečvy mezi Lipníkem a Hranicemi. Výjimkou je opevněná lokalita zvaná Gabrielka ve svahovém výběžku Maleníku nad osadou Rybáře, která přísluší k obci Drahotuše a byla dříve považována za hrádek pánů z Drahotuš. Nachází se však na levém břehu Bečvy (v katastru Paršovic) a byla dostupná z dříve osídleného kelečského Záhoří. M. Šmíd (1991a) datuje nalezenou keramiku do eneolitu a po delším hiátu až do pozdní fáze kultury lužických popelnicových polí.

Od počátku vrcholného středověku jsme už schopni zachytit kontury vznikající struktury osídlení, která po zahuštění a prověrce její fixace peripetiemi pozdního středověku nabyla v podstatě dnešní podobu. Zatímco bezprostřední okolí Hranic a transekta pahorkatiny mezi nimi a ohybem Odry byly velmi pozvolna osídlovány už od konce 12. století, do drsného nitra Oderských vrchů pronikalo osídlení úzkými údolími proti proudu vodních toků ještě na začátku 14. století. Hranice přitom byly osou vějíře tvořeného Uhřínovským potokem, Veličkou, Olšoveckým potokem a Ludinou. Nejvýznamnější celek vznikl kolem Potštátu, produktu kolonizace českého panského rodu Drslaviců a názvem centra nového panství připomněli jméno jejich praotce Půty (Póty).

4. Stručná historie Hranic do Bílé hory

Již jsme konstatovali přetrvávání hvozdů mezi Moravou a Slezskem ještě ve 12. století. Písemné důkazy o existenci Hranic v této době poskytují bohužel jen středověká, ale z hlediska prokazatelné kontinuity věcně věrohodná falza. Současně dokládají počátky a vývoj majetkové příslušnosti v nejstarším historickém období. Jako celá země patřilo i Hranicko od připojení Moravy k českému státu vládnoucímu knížecímu rodu. První větší doložené přesuny pozemkových statků představují četná obdarování církevních institucí, často v souvislosti s jejich fundacemi. Také Hranice se dostaly do držení církve a to rajhradského benediktinského proboštství, které náleželo pražskému Břevnovu. Obdrželo je od Fridricha (Bedřicha), syna českého knížete (a krále) Vladislava II. Ačkoliv byl Fridrich příslušníkem

Okoli Hranic s vyznačením přibližné hranice újezdu podle listinného falza k r. 1201

přemyslovské rodové primogenitury, až do otcovy dobrovolné abdikace v jeho prospěch vládl do roku 1172 jako údělný kníže v Olomouci.

Donaci hranického újezdu k roku 1169 uvádí falešná listina, již klášter na podporu svých práv vyhotobil, ale o pravdivosti obsahu, který původně možná ani sepsán nebyl, nelze pochybovat. Už proto, že udělení hranického újezdu klášteru proběhlo na přímluvu rajhradského mnicha Jurika, který v místě žil jako poustevník. Není to postava z lokálních pověstí, ale byla to skutečná a vážená osoba, jejíž úmrtí zaznamenalo rajhradské nekrologium k roku 1209. Hranice se v listině nazývají místem, které bylo před jeho vzděláním pracovitým poustevníkem strašlivě pusté. Kníže klášteru navíc daroval díl vsi Špičky s polí a štěpnicemi a rozlehlé území až po potok Odru a navíc lesy na západ od Hranic, které klášterní lidé dokázou vyklučit. Podvrh měl sehrát rozhodující roli ve sporu o hranický újezd, na nějž vznesli nárok premonstráti z kláštera Hradisko u Olomouce. V roce 1201 měl právě je markrabě Vladislav Jindřich obdarovat jihomoravským Kyjovem, Svitávkou (u Boskovic) a trhovou vsí Hranice s příslušenstvím. Údajně je představovaly vesnice Heřmanice, Loučky (Hranické), Polom, Bělotín, Jesenice (Jeseník n. Odrou) a blíže neznámá osada Nahoráč.

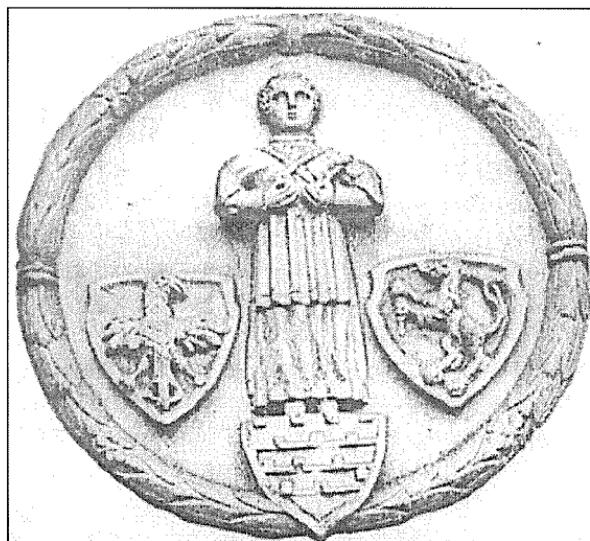
Újezd je důkladně vymezen popisem jeho hranic a dokument tak patří k našim nejstarším podrobným tzv. metačním listinám. Jeho meze se táhly od dnešní silnice Bělotín – Odry v místě Železné brány k potoku Hradečná a jeho pramenům, přes hřbet k říčce Suché, pak údolím Kouteckého potoka (dřívější Veličky) a Veličky (dříve Veliká) po ústí do Bečvy. Z jejího toku odbočily přes Hůrku a pod Hlužovem ke Špičkám, před nimiž zatočily k říčce Luze (dřívě Jesenice) a poté se mezi Loučkami a Miloticemi znova vracely k Bečvě. Další popis hranic je obtížně identifikovatelný a možná i mírně zmatený, ale pravděpodobně byly před Hustopečemi vedeny zpět k Luze, po ní k Jeseníku a podél Odry, od níž zahnuly proti toku potoka Vražné zase až k cestě na Odry a Opavu. V ohromném území ležely Hranice na samotném okraji jeho jihozápadního cípu. Z toho je zřetelné, že si zeměpán ponechal území až k Hranicím a tak je o něco později mohl udělit šlechtě. Proto mohlo vzniknout drahotušské panství, které sahalo téměř k branám města a jeho faktické spojení s hranickým panstvím od 15. století tak logicky sjednotilo to, co příroda měla ode-dávna pohromadě.

K rozhodnutí sporu o Hranice falzum kláštera Hradisko však nepřispělo. O něm jednala papežská komise, v roce 1222 rozhodla ve prospěch Hradiska a Břevnov dostał alespoň nevelké finanční vyrovnaní (CDB II, č. 228). Podle G. Friedricha totiž podvrh vznikl na začátku 14. století a sloužil jako pojistka proti dalším případným nárokům. Věcný stav z poloviny 13. století však patrně reflekтуje. Příknutí Hranic Hradisku proběhlo tedy evidentně vůlí Vladislava Jindřicha, který obdarování mohl změnit i proto, že rajhradská kolonizace nesplňovala jeho představu. Rozhodčí listina totiž nadále zmiňuje jen místo, državu a újezd (locus, possessio, circuitus).

Bohužel i zmínky z poloviny 13. věku dokazují jen proslulou falzátorskou píli mnichů z Hradiska. Údajná listina Václava I., která potvrzuje klášterní majetky a privilegia hlásící se k roku 1250 je méně spolehlivá tím, že v její první verzi Hranice nefiguruji (CDB IV, č. 188). Druhá zmiňuje města (!) Knínice, Svitávku, Kyjov, Hranice a Střelnou a je předestřena v konfirmaci Přemyslem Otakarem II. v roce 1270, což zvýrazňuje rozpor s falzem, jehož vydavatelem měl být v roce 1251 právě Přemysl (CDB V, č. 617; IV, č. 212). Tam je totiž schváleno založení města a obdaření trhem. Premonstráti ale nakonec museli podniknout něco jiného, než vyrábět salešné písemnosti. Opat Budiš svou lokační listinou z roku 1276 (CDB V, č. 805) vlastně předchozí založení popřel a začal u čistého stolu. Pověřený rychtář Thám dostal za organizaci založení města Alba Ecclesia (od toho německé jméno Hranic – Weisskirchen) tři lány chrudimské míry, po čtyřech masných a pekařských lavicích, mlýn, lázeň a právo lovу zvěře a ryb a město obdrželo hlubčické právo. Přirozeně byly vymezeny i povinnosti měšťanů, především platy. Král Václav II. ještě v roce 1284 povolil Hradisku, aby svá města a trhové vsi směl opevnit (CDM IV, č. 222). Zdůraznil přitom škody, které klášter utrpěl v nepokojích po smrti jeho otce na Moravském poli. Vskutku to bylo zapotřebí, neboť Hranic se násilně zmocnil Beneš z Branic a vrátil je konventu až roku 1282 (CDM IV, č. 204).

K obnově a zvýšení ekonomické výkonnosti mladé a už postižené městské osady přikročil opat Chvalek, jenž jistého Gerlacha pověřil novým vysazením 50 (dalších?) chrudimských lánů a původní soubor práv nahradil právem olomouckým (CDM IV, č. 302). Z toho, že od poplatků byla osvobozena pole a v dvojnásobné míře nové polnosti, lze soudit, že město bylo v podstatě zformováno, ale pozemkový rozsah byl zvětšen dvakrát. Protože odměna lokátorovi – obnovitelovi – Gerlachovi byla shodná, byl asi Němcem jako Thám a používalo se dál chrudimských měr, je možné, že pocházeli z Chrudimi a Gerlach byl Thámovým synem.

Předpokládaných výnosů opat Chvalek nevyčkal a v roce 1296 doživotně postoupil městečko (!) a jeho zboží vyšehradskému proboštovi a českému

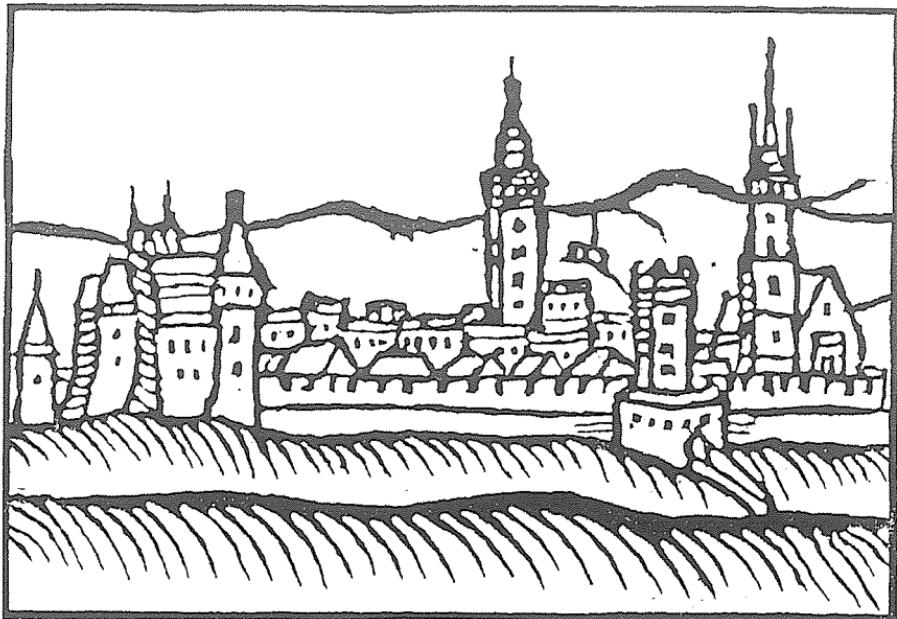
Znak Hranic z roku 1561 sňatý z Horní brány města (Městské muzeum Hranice).

kancléři Janovi a to na prvních 10 let dokonce bezplatně (CDM V, č. 42). Velkorysost měla nepochybně politickou motivaci, neboť Jan byl nevlastním bratrem krále Václava II., ale Jan v témež roce zemřel, shodou okolností krátce poté co celebroval uložení ostatků svého otce přenesených ze Znojma. To ovšem Chvalek nemohl vědět. Z formulace v listině propůjčení Hranic, podle níž všechna Janova stavební vylepšení města měla po jeho smrti připadnout bezplatně klášteru (sive in edificiis vel in muris), soudil V. Richter (1952, 89), že město již mělo hradby. Níže se přesvědčíme, že tomu tak nebylo.

Zpráv o Hranicích ze 14. století není mnoho. Ale potřeba hotových peněz získávaných beze starosti s hospodářskou správou vedla k jejich častému zastavování, což také konstatoval, ovšem bez potřebných dokladů, pozdní klášterní kronikář Tetzet. Dále víme třeba to, že v letech 1310–1315 byl opatem na Hradisku Bohuslav, který pocházel z Hranic a že někdy po polovině století držel rychtu vladyska Mikuláš Býček z Býkovic, neboť v roce 1377 ji vykoupil opat Tervart (Teige, 1894, 63; CDM XI, č. 68). Zeměpanskou svrchovanost nad církevním zbožím využil v roce 1398 i věčně zadlužený markrabě Jošt a město a tvrz zastavil za 400 kop grošů Mikuláši Tunklovi z Brníčka. Kvapem se tak blížilo období, kdy o svém majetku přestal konvent rozhodovat. Ještě před rokem 1412 se opatu Benešovi zdařilo nezaviněnou zástavu vypllatit (Teige 1894, 66), ale ani mimořádná obezřetnost poučených řeholníků, nemohla v následující extrémní husitské a pohusitské době zabránit škodám, obsazení a nakonec i sekularizaci města.

Kupodivu první polovinu husitských válek přečkaly Hranice v poměrném klidu. Mimo jiné i proto, že nejnebezpečnější výprava Pražanů a východočeských husitů v roce 1423 k Hranicím nedorazila a po dobytí Kroměříže a Přerova se kvůli konfliktu se Žižkou musela vrátit do Čech. Sílili však moravští husitští páni, z nichž zvláště vynikal Jan Tovačovský z Cimburka, jehož bratr Ctibor sídlil na sousedních Drahotuších. Jan také stál v čele tažení, které můžeme považovat za odvetu vojenské likvidace husitských posádek dolanské kartouzy a hradu Hluboký. Snad s pomocnými oddíly pražanů a sirotků v prosinci 1426 dobyl Přerov, pak protáhl Moravskou branou k Novému Jičínu, který po tuhému odporu husité vypálili a obyvatele vyvraždili. Podobně si počínali v případě Fulneka, kde se výprava obrátila, z chodu vzala Odry a v nepoškozeném městě ponechala posádku. Teprve potom husité přitáhli k Hranicím a snad na počátku března 1427 je obsadili. Také zde byl odpor asi jen symbolický a proto Jan Tovačovský do města vložil své ozbrojence, jejichž hejtmanem v roce 1433 byl Jan ze Lhoty (Jurok 1998, 97–100).

Jan Tovačovský z Cimburka zůstal pánem Hranic i po skončení válek a formálně je za fiktivní dluhy dostał od vévody Albrechta do zástavy. Souhlasit musel i konvent, což roku 1464 potvrdil listinou pro Janova syna Ctibora (KP III, 480; AČ XVI, 156). Jan Tovačovský si tudíž vůči měšťanům počínal jako oprávněná vrchnost a roku 1431 potvrdil všechna práva, privilegia a povinnosti, která při obsazení města vzala zasvě. Z listiny vyplývá, že město bylo stále opevněno parkány (dře-

Pohled na město od západu. Dřevoryt Jana Willenbergera z doby před r. 1593 publikoval B. Paprocký.

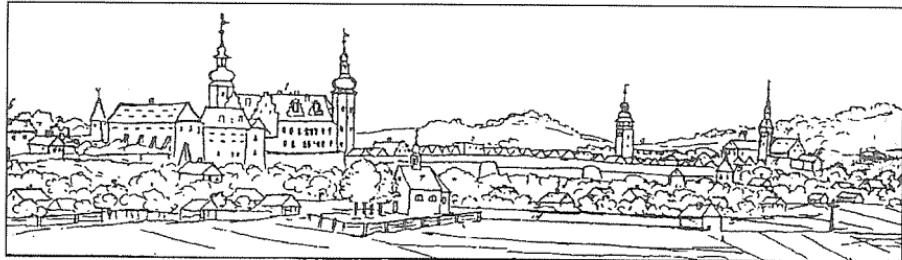
věnými stěnami) a příkopy. V bouřlivé době měli i nepokojní Cimburkové starosti s okolními pány. Není divu, vždyť hradu Drahotuš se zmocnil rozbojník Boček Puklice z Pozořic a z Helfštajna kořistil nejprve Jan z Mesnspeku a po něm Vok ze Sovince. Přitom vůbec nezáleželo na tom, že Mesnspek byl katolík a Vok vyznával podoboží. Zlepšení stavu městských financí a prostředky na udržování mostu přes Bečvu měl zlepšit výnos z mýta, které Hranicím v roce 1464 udělil král Jiří z Poděbrad. Ctibor Tovačovský z Cimburka byl jeho věrným straníkem a vykonával úřad nejvyššího dvorního soudce (hofrychtéře). V roce 1466 vedl vojenskou výpravu proti Jiříkovým odpůrcům ve Slezsku, která se shromáždila v Hranicích a z tamějšího hradu poslali přední účastníci, ve smyslu rytířských zvyků, opovědné listy městům Vratislavu a Namyslówu.

Ctibor měl s králem Jiřím Poděbradským tak dobrý vztah, že na jeho přání v roce 1470 postoupil zástavu Hranic jeho diplomatovi Albrechtovi Kostkovi z Postupic. Král přitom doufal v udržení jeho věrnosti, ale Albrecht několik měsíců nato přešel na stranu Matyáše Korvína a přidržel se ho i po Jiřího smrti v roce 1471. Klášter jeho počin kvitoval pozitivně a za úhradu vlastních závazků Albrechtovi zástavu výhodně potvrdil. Ale i Albrecht si nadělal dluhy a proto v roce 1475 prodal zámky (hrady) Helfštajn, Přerov a Hranice s jejich příslušenstvím Janovi a Vilémovi z Pernštejna (AC XVI, 182 a 190).

Tak nastalo pernštejnské období města, které trvalo do roku 1547. Vilém jako obratný politik dokázal získat přízeň jak u krále Matyáše, tak Vladislava Jagellonského. V roce 1480 od krále Matyáše dosáhl potvrzení zástavy a příslib jejího zvýšení o prostředky vynaložené na stavbu hradu a opravy ve městě (AČ XVI, 212). To však bylo Vilémovi málo, neboť usiloval o převod do dědičného (alodního) vlastnictví. Už od krále Vladislava k tomu roku 1491 dostal příslib a konečně o osm let později dosáhl vkladu hranického panství do zemských desek (AČ XVI, 395, ZDO XVI, č. 72). Pro klášter Hradisko to ovšem znamenalo ztrátu poslední naděje na možnou restituci. Vilém byl výtečným hospodářem a dobré věděl, že prosperita jeho měšťanů znamená příliv peněz do rodové pokladnice. Proto jim obnovil veškerá privilegia a poskytl další možnosti pro rozvoj jejich živnosti. Přestože on i jeho syn Jan byli katolíky, k jiným konfesím byli tolerantní. V roce 1507 převzal Jan správu moravských panství, ale oba na přestavěném hranickém hradě přebývali příležitostně, nikoliv však výjimečně. Svědčí o tom řada listin datovaných v Hranicích. O správu panství proto pečovali úředníci z řad nižší šlechty, kteří si často ve městě pořizovali domy. Při správě ale museli respektovat městské zřízení a řád, jež v roce 1522 Jan vydal. O důstojném vykonávání samosprávy města svědčí radní dům, který byl (až na věž) dokončen ještě za Janova života. Jeho smrt v roce 1548 ale o rok předběhl prodej hranického panství Václavu Haugvicovi z Biskupic, jímž pernštejnská éra v Hranicích skončila (ZDO XXV, č. 186).

Václav Haugvic panství dlouho nepodržel a roku 1553 je prodal Janu Kropáčovi z Nevědomí, příslušníkovi původně slezského rodu, jehož předci se vyšvihli vojenskou službou uherskému králi Matyáši Korvínovi. Po dlouhé době se trvale usídlil na hranickém zámku, což dříve vedlo k úvahám, že právě Jan Kropáč vystavěl zámek v plné dnešní hmotě. Důvodem byl mylný předpoklad, že pernštejnský zámek stál v místě Předzámčí. Své statky Kropáč rozšířil ještě o Zlín, ale sešlo z připravované koupě Nového Jičína a Štramberka. Byl schopným podnikatelem a o tom jak dokázal zvýšit výkonnost poddaných vypovídá urbář z roku 1569. Co mu však bylo platno bohatství. Zemřel na mor v roce 1572 a jeho dědicové ze dvou manželství pomřeli ještě před ním.

Zůstala jediná dcera Anna, s níž Hranice vyženil Jan z Kunovic, který však roku 1579 skonal v Nijmwegen při vojenském tažení do Holandska. Vdova Anna se již rok poté provdala za Jana mladšího z Žerotína na Kolštejně, ale na přelomu let 1584 a 1585 oba zemřeli také v důsledku morové rány. Než nezletilí dědicové Jan Jetřich z Kunovic a Anna Marie z Kunovic dosáhli dospělosti, po tří roky vládli jejich panstvím poručníci. Jan Jetřich se stal člověkem velkého světa, udržoval dvůr na rodovém zámku v Ostrohu a z Hranic se snažil vyždímat prostředky k vedení nákladného života. Přesto se zdá, že se zasloužil o dostavbu renesančního zámku, jehož budování započal už Jan Kropáč. Nakonec se roku 1600 na Hranice dostali směnou za panství bojkovické Anna Marie a její manžel Zdeněk Žampach z Potenštejna. Žampach byl dobrodruh, který své poddané utiskoval a ač byl potomkem

Pohled na město od severozápadu k roku 1745. Retrospektivní kresba Josefa Heřmana Agapita Galaše z r. 1811.

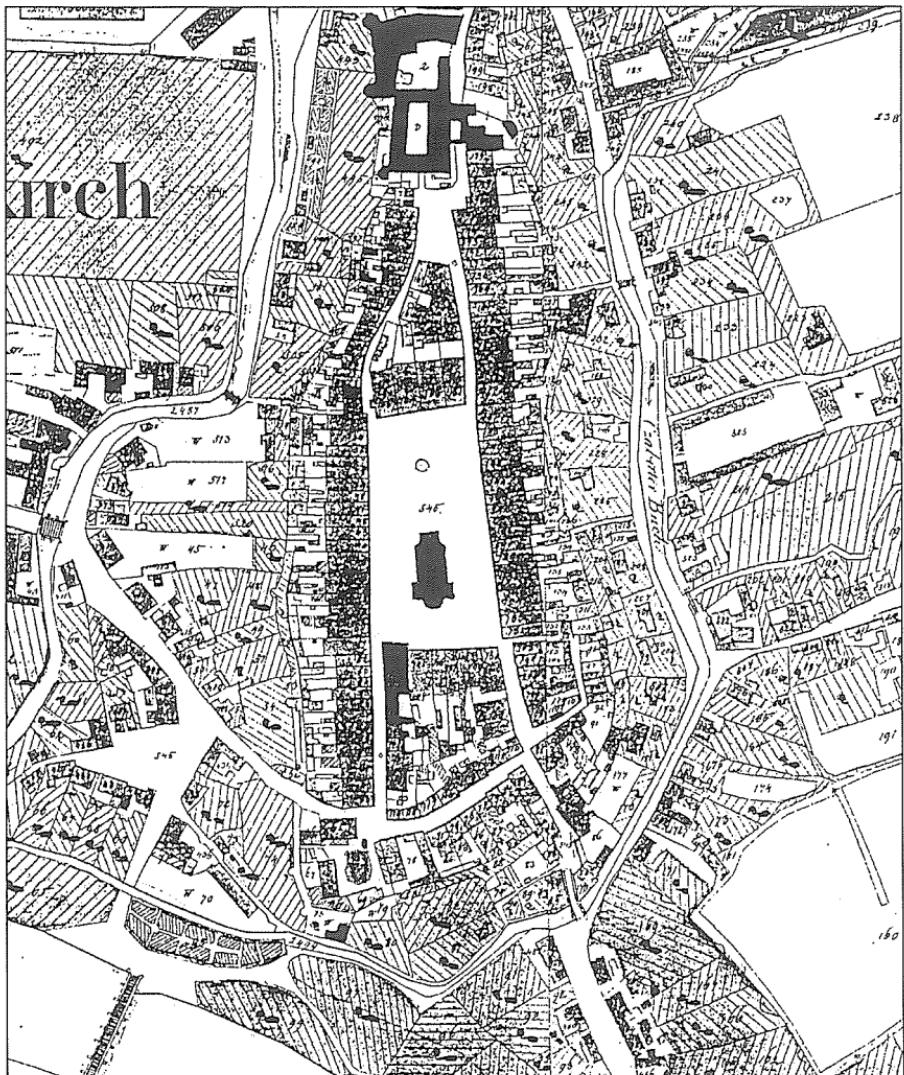
zchudlého starého panského rodu, počíнал si jako neurozený zbohatlík. Ve sporech s hranickými a drahotušskými měšťany užíval hrubé násilí, takže ti si stěžovali až k samotnému císaři. Za politické pikle bylo Žampachovi v roce 1608 panství nakrátko zabaveno a po vrácení ho raději rok nato prodal.

Po nevýznamném tříletém intermezzu Karla Pergara z Pergu v roce 1612 koupil Hranice Václav Mol z Modřelic, který ale také nebyl dobrou vrchností. Jako luterán se aktivně zúčastnil stavovského povstání a byl dokonce jedním ze 12 panských direktorů. Po potlačení rebelie se trest brzy dostavil. V červnu 1621 Mola uvěznili a zabavené panství brzy dostal nejagilnější rekatolizátor kníže kardinál František Dietrichštejn. Třicetiletá válka byla jen přetěžkým počátkem nelehkého období, z něhož se město začalo probírat až za dvě století (srov. Indra 1996).

5. Založení a urbanismus města

O původní osadě Hranice, která předcházela městu, toho mnoho nevíme. Nějaké osídlení v místě Hranic už inicioval Jurik, resp. rajhradský klášter, ale o vzniku jeho významu se postarali hlavně po roce 1222 premonstráti z Hradiska. Opakující se označování sídliště jako město a trhová ves, a to v kontextu s nepochybnými význačnými osadami, které klášter držel (Kyjov, Knínice, Svitávka), nebylo obsahově prázdné. K roku 1251 je nutno počítat s reálnou existencí větší vsi s tržištěm pro pozvolna kolonizované okolí. Ve smyslu úvah V. Richtera se předpokládá stopa starší osady v trase Farní ulice po jižním ochozu města. Uchovala zřejmě i směr stezky od brodu přes Veličku k sedlu mezi kopci, ke Špičkám a pak dále na Starý Jičín a Přibor. Při oboustranné zástavbě ale nebylo mnoho místa pro tržiště, které je nutno hledat jinde. V tomto směru je nadějný Motošín, neboť informace z tamějších náhodných výkopů hovoří o jedinečných nálezech keramiky pozdně hradištního charakteru. Samotný Motošín se už na nejstarších mapových podkladech

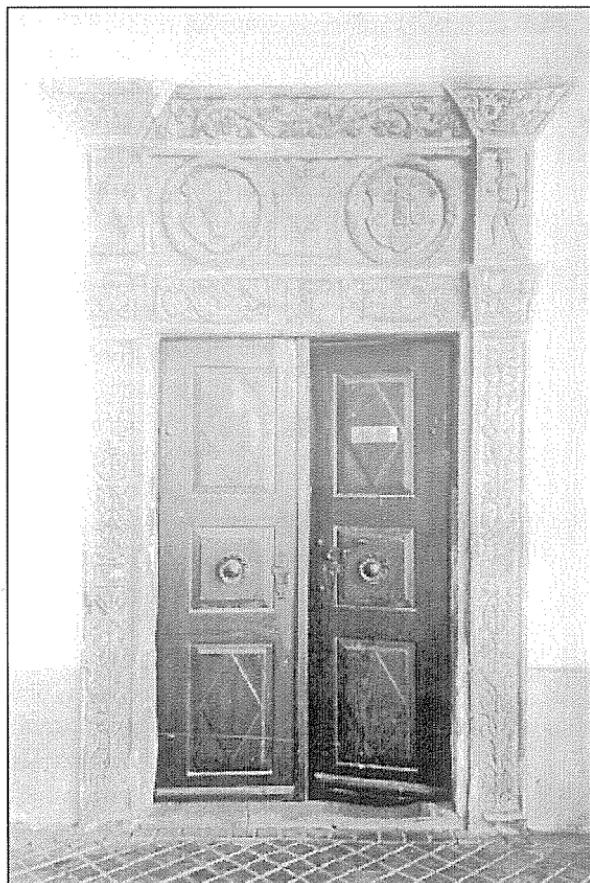
z počátku 18. století rýsuje v podobě trojúhelného útvaru nad soutokem Veličky a Ludiny a vycházela z něho ulice k brodu a pozdějšímu mostu přes Bečvu. K trase stezky do Drahotuš a Farní ulicí na Špičky se nálevkovitě otevíral právě v ose ulice k brodu. Je tedy možné, že se zde dochoval otisk původní situace předlokačního tržiště, jemuž dominoval kostel na výběžku městské ostrožny. Prověření této představy ale zůstává v rukou archeologů.

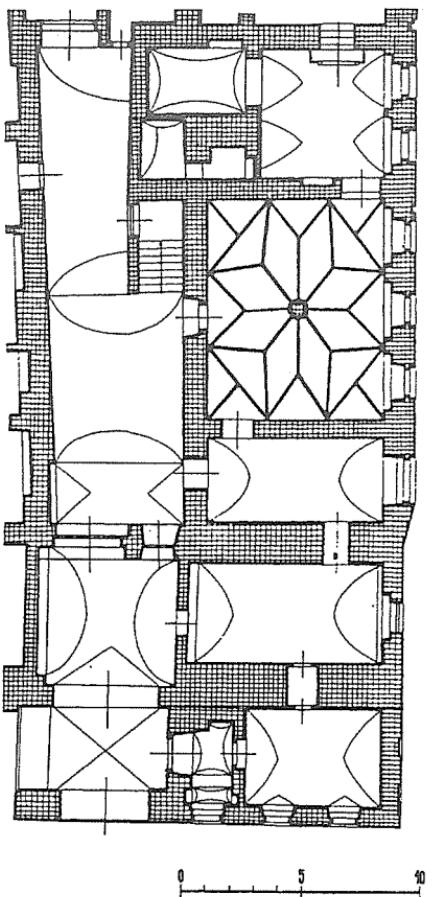
Týřez z císařského otisku stabilního katastru města z r. 1830 (SÚA Praha).

Naproti tomu urbanistický rozvrh raně gotického města se ve struktuře dnešního historického jádra bezpečně uchoval v plném rozsahu. Protáhlý tvar vybrané ostrožny, která se směrem k severu zužovala, přiměl lokátora, aby jej respektoval a současně vhodně využil strmé boky k obraně. Hrany vrcholové plošiny vymezovaly areál se zástavbou ještě před vznikem opevnění. Kvůli utváření plošiny se však nemohla plně rozvinout ortogonální uliční síť a navíc se jí musel přizpůsobit tvar a rozměry tržiště. Proto bylo vyměřeno jako protáhlá obdélníková plocha (148×75 m) o poměru stran 2:1 (!), z níž vycházejí čtyři ulice severojižního směru a jedna ulička na východ. Ovšem jedna ze severních musel být kvůli zužování ostrožny vedena šikmo a s druhou (Zámeckou) se proto sešla na náměstíčku před hradem. Odtud se vycházel Horní branou na Potštát a později i k Bělotínu. Radniční ulice z jižního cípu náměstí vedla ke kostelu, kde se nacházela Dolní brána, již se směřovalo na Drahotuše, nebo Motošínem k brodu (mostu) přes Bečvu. Konečně poslední ulice vedla k tzv. Mlýnské bráně (fortně), již se procházel především na cestu do Špiček. Bylo to nutné až po zřízení fortifikace, která zaslepila východ z města na konci Farní ulice, jež je současně jedinou ulicí na ochozu města. Jinde jednak nebyl dostatek prostoru a navíc ulice asi alespoň dílčím způsobem udržovala starší trasu stezky na Špičky. Díky existenci Farní ulice se mohl vyvinout vnitřní blok domů s radnicí a další nevelký blok na jižním východě.

Ať by byl rozvrh města výsledkem první nebo druhé lokace, v každém případě jsou Hranice zajímavým příkladem urbanismu poslední čtvrtiny 13. století, který se

Raně renesanční portál radnice z r. 1544 (přemístěný).

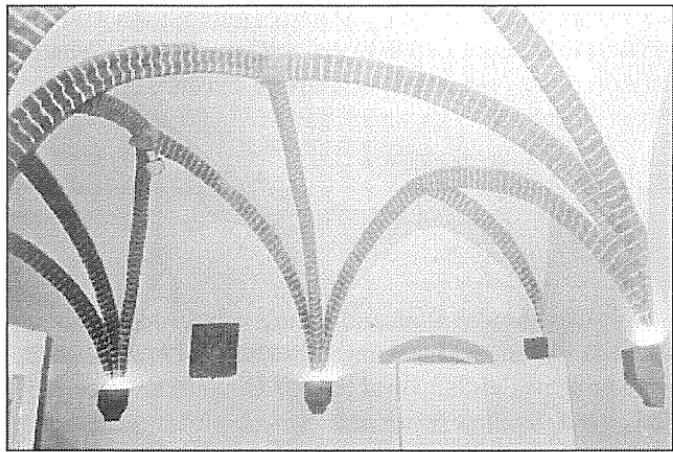
Plán přízemí radnice podle B. Samka.

jimkou Farní ulice, kde bylo jen místy, snad i proto, že se tam v menší míře dochovala starší zástavba.

Domy byly podle šírky městistě podélně dvojtraktové nebo trojtraktové. První – na užších parcelách – měly přístup do dvora tunelovitými chodbami, druhé byly častěji vybaveny dolní síní (mázhausem) se schodištěm a průjezdem do dvora. Z jejich výpravy se místy dochovala renesanční ostění, především portálů (čaputovský z roku 1583) a mnohá byla nově odkryta při rehabilitaci obchodní sítě od roku 1990. Výstavné byly zejména domy zakoupené šlechtou. Svůj dům na náměstí měli Choryňští z Ledské (čp. 93), páni z Petřvaldu (čp. 5) a Posadovští (čp. 77), kteří jeho průčelí vyzdobili sgrafity. Stejně byla roku 1583 pojednána fasáda přízemního renesančního domu na nároží Hřbitovní ulice (čp. 265), tedy mimo hradby města. Autorem byl sám majitel – malíř Jan Červenka Turnovský. Město tedy bylo sta-

jen nepatrně pozměnil na severním konci v souvislosti s pozdně středověkými proměnami panského sídla (tvrz, hrad, zámek). Zajímavý je právě schopností lokátora přizpůsobit se danému staveništi a dále vztahem města a hradu na kořenu ostrožny. Je třeba konstatovat, že blízké řešení je na Moravě pouze jedno – v Moravském Krumlově.

Zbývá se ve stručnosti zmínit o zástavbě města. O ní jsou poznatky relativně nejskromnější, neboť stavebně historický průzkum města (spíš stručná pasportizace) proběhl roku 1978. Od té doby sice došlo k průzkumům několika historických domů, např. zajímavého domu čp. 737 na Pernštejnském náměstí, ale zůstaly bez publikací odezvy a tudíž veřejnosti nedostupné. Z městanské architektury se pozoruhodně dochovaly blok domů s renesančním jádrem po západní straně Radniční ulice a počínaje tzv. čaputovským domem (čp. 20) jsou všechny vybaveny klenutým podloubím. Druhý stejně zachovaný blok se nachází na východní straně Zámecké ulice. Podloubí na hranolových pilířích až do 19. století lemovalo v podstatě hlavní průčelí všech domů s vý-

Klenba síně z r. 1528 v řízemí radnice.

vebně plně zformováno už v renesanci, ale nelze přitom pochybovat, že mnohé domy jsou pozdně gotického původu a památkový potenciál města není v tomto směru zdaleka doceněn. Proto je nutné všem stavebním úpravám v historickém jádru věno-

vat patřičnou pozornost.

V současnosti probíhá obnova radnice na nároží Masarykova náměstí a Radniční ulice, která je pozoruhodná přízemní síní sklenutou na střední sloup žebrovou hvězdovou klenbou. Žebra jsou vyskládána z cihelných tvárníc, protínají se v kamenných svorníčcích a do zdí zabíhají hladce bez konzol nebo podseknutí. Klenba je datována rytým letopočtem do roku 1528, což odpovídá tehdejší technologii pernštejnských stavebních hutí. Snad jen o něco později vznikla obdobná klenba v synagoze nedalekého Lipníku. Neméně pozoruhodný je reliéfy bohatě zdobený raně renesanční portál z roku 1544, kdy

Radnice od severu, foto z dvacátých let 20. stol.

byla radnice zřejmě dokončena. Roku 1571 ještě na nároží posadili vysokou věž, která byla až do stavby chrámu na náměstí prostřední z dominant města. Dnešní podoba radnice pochází z přestavby z roku 1869 a úprav 20. století.

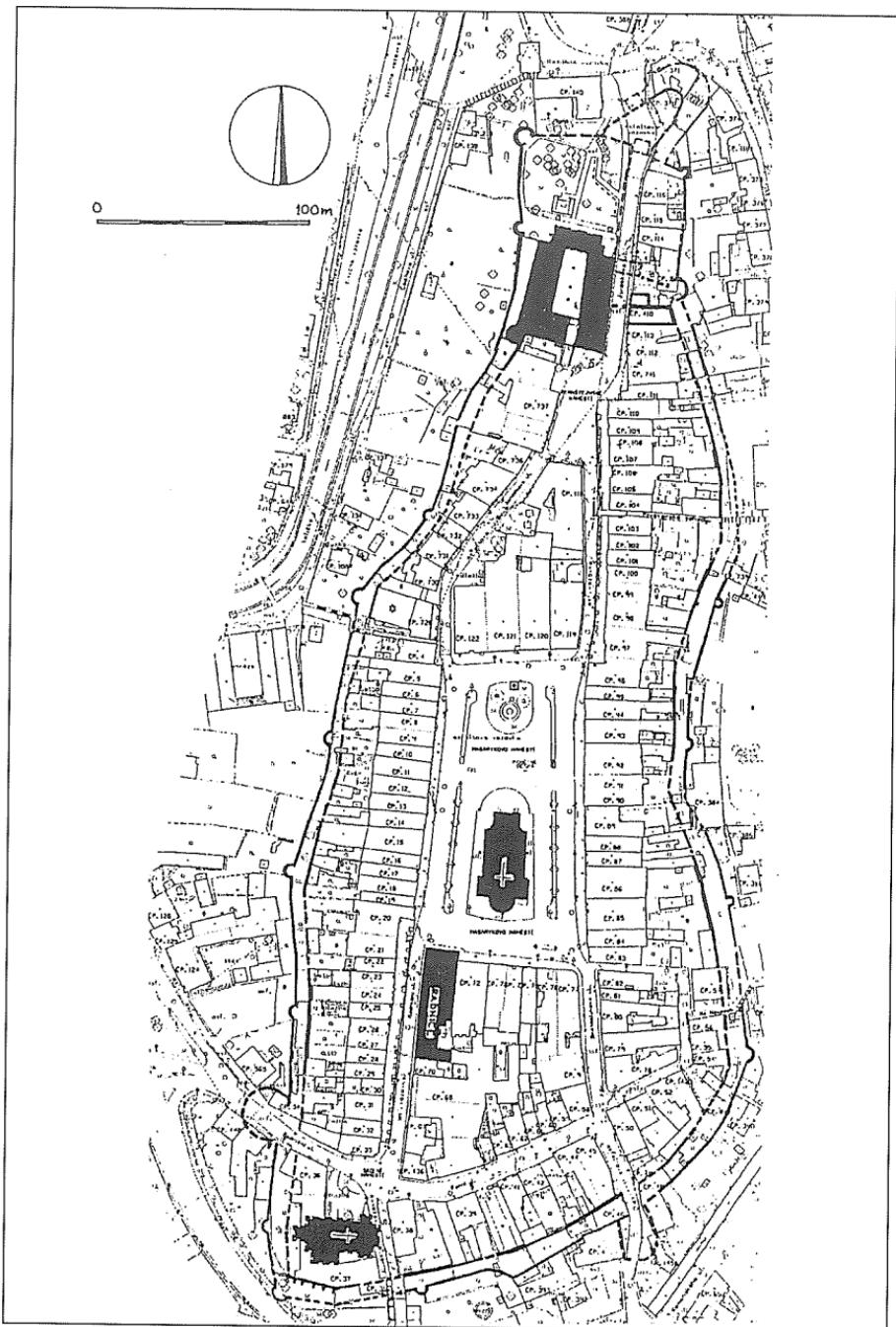
6. Opevnění

Již podle zčásti dochovaných hradeb je zřejmé, že město bylo opevněno, ale patrně ne od samého počátku. Existenci kamenných hradeb ve 13. a 14. století můžeme vyloučit díky textu listiny, již Jan Tovačovský z Cimburka v roce 1431 potvrdil měšťanům jejich práva. Zmiňuje pouze parkány – ve středověké terminologii dřevěné stěny – a příkopy. Nesporně takový charakter mělo opevnění města až do skončení husitských válek. Avšak dobu jeho vzniku není možno bez archeologických výzkumů bezpečně určit. Problémem je i nedostatek písemných pramenů ze 14. století a tím i minimálnum informací o již zmíněných zástavách. V době jejich trvání je zřízení fortifikace méně pravděpodobné, neboť ochota zástavních držitelů k investicím nebyla valná. Vyloučit to však nemůžeme v případě, že zástavní smlouvou byla zaručena neutralizace vložených prostředků dohodnutým snížením zástavní sumy. Ovšem pravděpodobnější je stavba opevnění ještě před obdobím zástav, tedy zhruba do roku 1320, nebo až na počátku 15. století za opata Beneše, který se zasloužil o uvolnění města z cizího držení.

Opevnění plaňkami a příkopy nahradil kamennou hradbou zřejmě až Jan Tovačovský, který město v bouřlivé době uchvátil a hodlal je také všemi způsoby udržet. Ze stavebně historických průzkumů a dokumentace výkopů při nedávné rekonstrukci zámku vyplývá, že nelze pochybovat o stavbě hlavní městské hradby a nevelkého kamenného hradu na severu města právě Janem z Cimburka. Absolutní datování je sice nemožné, ale stavbu je možno zařadit do poměrně úzkého intervalu 1435–1460, spíše však krátce před polovinou století. Datovatelný hmotný materiál a tudíž upřesnění by mohla přinést jen odborně provedená sondáž na vhodně zvolených místech při hradbách.

Poněkud jinak je tomu s pásem parkánové hradby, který je nesporně dílem pánu z Pernštejna. Je možno jej datovat na přelom 15. a 16. století a vznikl pravděpodobně současně s přestavbou a rozšířením hradu. Hradba byla v poměrně pravidelných intervalech vybavena půlválcovými baštami a štěrbinovými střílnami pro lehké palné zbraně. Liší se tak od bašt Předzámčí, které byly opatřeny pokročilejšími střílnami klíčovými. Jak bude zmíněno v kapitole o vývoji zámku, navázala stavba Předzámčí na přestavbu hradu jen nepatrným časovým odstupem.

Zbytky městského hradebního systému, který na severu navazuje na zámecký komplex, jsou v různém stupni sledovatelné po okrajích ostrožny a jeho podoba je

Předorysná rekonstrukce opevnění města.

spolehlivě rekonstruovatelná díky několika historickým plánům z počátku a poloviny 18. století až po mapu stabilního katastru z roku 1830. Hlavní hradba byla jednoduchou zdí a neměla proto kromě branských věží žádné další věže a bašty. Podle zjištění stavebně historického průzkumu byla silná 170–180 cm a jen výjimečně dosáhla tloušťku 145 a 200 cm. Nebyla obzvlášť vysoká. V plné výšce se zachovala pouze ojediněle a na sledovatelných místech kolísá mezi 3,8–4,2 m oproti dnešní úrovni povrchu terénu ve dvorcích městišť. Navenek měla výšku 5–5,5 m, což ukazuje na rozdíl 1,2 m mezi niveletou terénu dvorů a parkánu, neboť ten byl vložen už za hranu svahu.

Poprsní zídka ochozů měla tloušťku jen okolo 50 cm a výšku minimálně 1,2 m. Ochoz měl proto šířku zhruba 120 cm, což pro pohyb obránců postačovalo. Bohužel se nezachovalo ani cimbuří nebo střílny, které zobrazuje dřevořez J. Willenbergera z roku 1593, z čehož plyne, že parapetní zed' musela být o něco vyšší. Hradební zed' byla jako obvykle provedena z litého zdiva do rovných líců z nevrstveného, velkého a neupravovaného lomového kamene na vápennou maltu dobré kvality. Jisté náznaky v plánech, jakož i ikonografie svědčí o tom, že nejméně dvě brány (snad s výjimkou Mlýnské brány) měly podobu vícepodlažních věží, které vystupovaly navenek z líce hradby. U původní Horní brány, jejíž úplné přízemí bylo průzkumem J. Muška (1994) zjištěno ve východním křídle zámku, známe i její rozměry (10×8,7 m).

Vice poznatků je k dispozici o parkánové hradbě, která stojí v mnohem větším rozsahu než hlavní hradba. Na rozdíl od ní je v rozestupech 40–70 m zesílená půlválcovými baštami, které hradbu nepřevyšovaly. Jsou pro pernštejnská opevnění typické a byla jimi vybavena hlavní hradba Horního města v Přerově a parkánová zed' v Lipníku, kde však byly poněkud subtilnější. Při srovnání s plánem ze začátku 18. století je zřejmé, že se nezachovala bašta na jihozápadním nároží fortifikace, na východní straně je jich o tři méně, naopak na západě je ve skutečnosti jedna navíc. Konfrontace s plánem z roku 1745 a mapou stabilního katastru však vyšší počet bašt na východě zpochybňuje a je zajímavé, že právě tam jsou dvě bašty na starých základech nově vystavěné koncem 19. a v první polovině 20. století. Motivací nebyla památková péče, nýbrž snaha po romantické úpravě teras na soukromých parcelách. Proto také byla část parkánové hradby v těchto místech opravována nebo i nově vyzdvížena z velkých vápencových kvádrů.

Parkánová hradba je mocná v základech 120–150 cm, což je dobře viditelné v celé řadě zachovaných oblouků vzniklých zděním „na studně“. Únosné podloží bylo v takové hloubce, že stavitelé ušetřili zdivo tím, že místo průběžného základu na podloží založili jen píliře pospojované pasy, které teprve nesly nadzemní část hradby. Ze strany parkánu, jehož šířka kolísá mezi 4 a 8,5 m, měla už jen úlohu krycí zdi. Proto byla vysoká do 1,9 m, silná jen 85–105 cm a od počátku nebyla ukončena cimbuřím, ale prolamovaly ji štěrbinové střílny. Zdivo parkánové hradby má oproti hlavní hradbě poněkud odlišný charakter. Je drobnější, těžko opracovatelnou drobou nahradil měkčí lomový kámen a též malta je méně kvalitní.

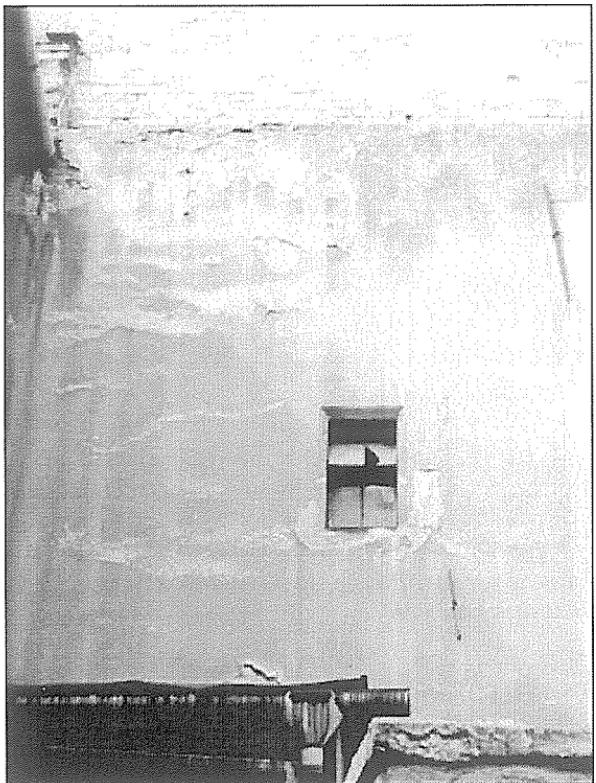

Parkánová bašta s nástavbou terasy na parcele domu čp. 34 na jihozápadě města. Vlevo fragment hlavní hradby, za niž vyčnívá věž radnice.

V průběhu stavebně historického průzkumu hradeb byly nadpovrchovým průzkumem v úplnosti identifikovány zachované zbytky obou hradebních pásov a to i ty ukryté v budovách a sklepech. Pro průběh nadpovrchově zmizelých úseků bylo též důležité zjištění jejich substrukcí pod stavbami a zídkami ve dvorcích a zahrádkách. Komplikovanější situace je kolem hlavní hradby, která podlehla demolicím ve větší míře než hradba parkánová. Ta naštěstí většinou tvoří přirozenou parcelní hranici a téměř vždy opěrnou zed' terénu a staveb nad svahy ostrožny. Hlavní hradba byla též na mnoha místech zevnitř zeslabena odlámáním, především v místech novodobých a často stavebně nehodnotných přistaveb.

Úsekově jsou hrady zachovány různě. Parkánová hradba je zachována téměř intaktně po celé délce západní strany města, kde ale také došlo k jejímu nejrozsažlejší avšak nepříliš šťastně provedené obnově s použitím cementu. Udržována je ve střední části za Jiráskovou ulicí, kde tvoří podnož budov na ní vystavěných. Naopak hlavní hradba je na západní straně města zachována nejméně a její průběh je místy sledovatelný jen s komplikacemi. Nejvíce se dochovala na parcelách domů čp. 26–28 v Radnické ulici, ale její autentičnost snížilo rozebrání a znovupostavení, k němuž z technických důvodů došlo na přelomu let 1994–1995. Obnova byla natolik důsledná, že vznikla věrná replika včetně ochozu s předprsní.

Nejlépe je hlavní hradba zachována na jižní straně města mezi jihozápadním nárožím a vyústěním Svatoplukovy ulice, kde stávala Mlýnská brána. Bohužel je před pohledy většinou skryta v substrukcích školní budovy, nebo ji zástavba

Okénko cimburské sýpky v severovýchodním nároží hradeb města.

zbořeným domem čp. 549. Střední díl v přestavěné podobě sice z větší části existuje, ale jeho špatný stavebně technický stav dále zhoršuje plevelné a náletové rostlinstvo.

Podobně je tomu s hlavní hradbou. Ve střední části samostatně stojí pouze v krátkých úsecích za domy čp. 85–86 a 100, převážně však tvoří stěnu zadních domovních traktů. Jen tímto způsobem je zachována v severním díle, ale plnou výšku dosahuje jen u Pivovarských schodů za domem čp. 104 a pak v okolí severovýchodního nároží, jež je uchováno ve zdivu domu čp. 410. Ten je z velké části bývalou pozdně gotickou sýpkou, v jejímž patře je dosud osazeno původní okénko s pískovcovým ostěním. Protože jižní zed' sýpky je s hradbou provázána, byla postavena současně s ní. Ze severního přepažení šíje se zachovala hradba ve hmotě zmíněné sýpky, podpovrchový průběh a severozápadní nároží bylo zachyceno ve výkopech na nádvoří zámku a v podlahách jeho západního křídla. Protější východní křídlo obsahuje přízemí branské věže, která byla dostavěna k severnímu lící hradby a stala se součástí hradu Jana Tovačovského z Cimburka.

svírá z obou stran. Dobře viditelná je na parcelách domů čp. 38–40, kde stojí i zed' parkánu, která je relativně dobře zachována okolo nároží fortifikace u školy. Právě tam ale došlo k „obnově“ unikátních obloukových opěrných pilířů, jejíž způsob – zalitím betonem do bednění – lze bez přehánění označit za tragický. V původní podobě pilíře stály do šedesátých let 20. století a autor je velmi dobré pamatuje. Nejvíce jsou postiženy hradby na východním okraji historického jádra. V severním díle okolo Pivovarských schodů zmizela parkánová hradba z více než poloviny průběhu, stojí však vysoké torzo severovýchodní bašty za nedávno

Zbývá se zmínit o téměř zmizelých objektech bran. Dolní brána byla prolomena v mohutné hranolové věži, zda však pocházela z první fáze nemůžeme bez výkopů zjistit. Za Pernštejnů byla opatřena zaobleným barbakánem – pokročilou formou předbraní, z něhož se zachovaly zbytky na severní straně klesající Radniční ulice při domu čp. 34 a ve sklepě domu čp. 448. Podoba Mlýnské brány zůstává neznámá. Mohla být pouhým otvorem v hradbě uzavíratelným vraty, leč nelze vyloučit ani existenci menší věže. Jisté je, že i ona byla vybavena menším protáhlým předbraním, v němž stál strážní domek. Pozoruhodně zachovaného barbakánu Horní brány a řešení vstupu do města od severu se dotkneme v kapitole o zámeckém komplexu. Dobu výstavby barbakánů lze odvodit ze souvislosti s budováním Předzámcí, na něž barbakán Horní brány navazoval. Stavěly se tedy okolo roku 1520 nebo jen o něco málo později.

Zajímavé též byly kamenné několikaobloukové mosty, které směřovaly přes příkopy do bran barbakánů Dolní a Mlýnské brány. Nadpovrchově se nezachovaly, ale první z nich byl viditelný ještě na začátku padesátých let minulého století. Jeho kamenné těleso mělo nejméně tři půlkruhové oblouky a další, který nahradil zvedanou dřevěnou část, byl už proveden z cihel. Z historických plánů je zjevné, že se na most vstupovalo mezi dvěma štíhlými okrouhlými věžicemi. Při terénních úpravách vjezdu do města Radniční ulici byl most Dolní brány nešetrně zahrnut a přitom patrně i poškozen. Způsob provedení mostu je však možno seznat na analogické stavbě přes obeczděný příkop do hlavního zámeckého

Vnitřní lomený oblouk brány městské branské věže odkrytý ve hmotě východního křídla zámku.

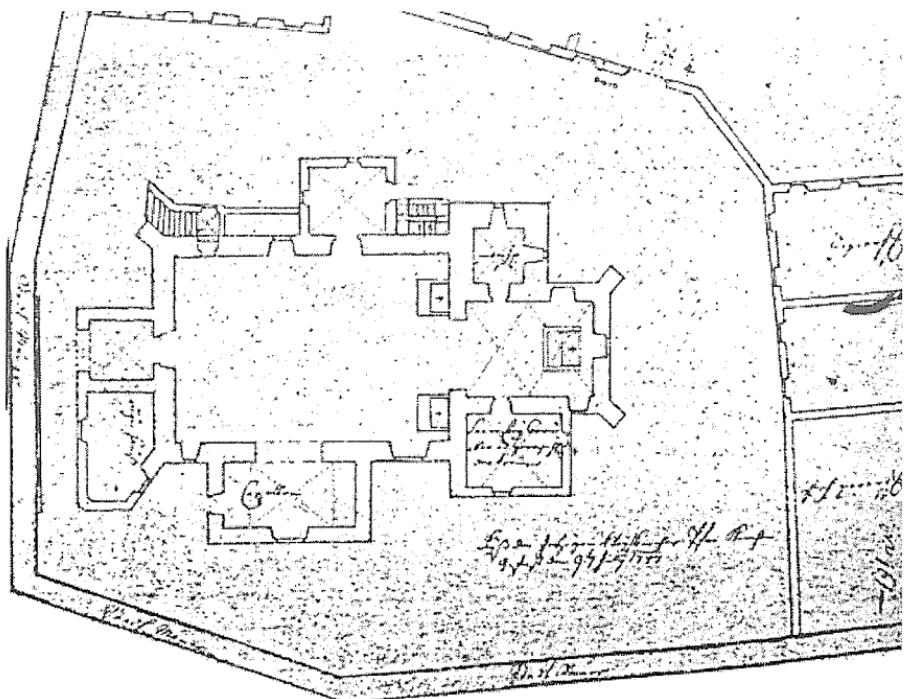
portálu. Má však jen dva kamenné oblouky a svoditou část rovněž nahradilo cihelné pole. Zbytky menšího mostu lze očekávat též pod vozovkou Svatoplukovy ulice ještě před dnešním přemostěním Ludiny. Časové zařazení těchto mostů je z hlediska jejich historické hodnoty dost podstatné. Z jejich renesančního stavebního charakteru a logických souvislostí lze za jejich stavebníka s velkou pravděpodobností považovat Jana Kropáče z Nevědomí okolo roku 1560, úplně vyloučit však nemůžeme ani Jana z Pernštejna (1507–1547). Bohužel do specializované publikace D. Josefa (1999) se nedostaly.

Protože další proměny hranické městské fortifikace po odchodu pánů z Pernštejna byly minimální, v třicetileté válce už byla zastarálá. Bez problému jistě odolala jen menším diverzním oddílům, ale pravidelná armáda představovala vážnou hrozbu. Proto se Hranic v roce 1621 snadno zmocnilo císařské vojsko a ani roku 1643 nedokázaly odolat Švédům, když ti použili děl a skoro rozobili obě hlavní brány. Nebyla to přitom hlavní armáda, ale jen oddíly plukovníka Derfflinga a tak jen Helfštějn zůstal v držení císařských (Indra 1996, 62).

7. Farní kostel a jiné sakrální objekty

Dnešní farní chrám Stětí sv. Jana Křtitele na náměstí vznikl podle projektu věhlasného architekta F. A. Grimma v letech 1754–1763. Nahradil gotický chrám sv. Jana Křtitele v jihozápadním ohybu městských hradeb, který byl následně zbourán. V jeho místě nyní stojí budovy základní školy, zatímco renesanční stavení fary naproti nim se v přestavěné podobě dochovaly dodnes. Naštěstí existují plány kostela před jeho demolicí, které vypovídají, že šlo o poměrně nevelký jednolodní chrám s pravoúhle uzavřeným presbyteriem a hranolovou věží při něm. Interiér lodi měl pouze 21×14 m a celková délka kostela byla 35 m. V. Richter (1952, 93) opatrně předpokládal, že venkovsky zjednodušená stavba patří do okruhu sakrální architektury olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburgu (1247–1281). Ovšem jeho budovatelská činnost časově přísluší převážně až druhé části episkopátu. Navíc nevelké rozměry kostela, které byly zřejmě příčinou jeho nahradby podstatně větší novostavbou, dále plochostropá lodi, křížově (v renesanci?) klenuté kněžiště a tvar opěráků ukazují na ranější vznik kostela. Severní a západní předsíň lodi a jižní kaple byly zřejmě pozdějšího původu a svědčí o snaze o rozšíření plochy pro narůstající populaci.

Je proto možné, že kostel vznikl na bázi obligátních stavebních zvyklostí a bez zvláštní inspirační motivace před lokací města v polovině století a sloužil už starší osadě. Také poloha v prostoru pravděpodobného staršího osídlení, resp. nad ním, by pro jejich časové spojení s ním mohla vypovídat. Nelze ani zavrhnut obsah

Půdorys kostela z r. 1747 (publikoval V. Richter).

fals datovaných k roku 1201 a 1251. V prvním, jež asi odráželo stav v polovině století, je zmíněn patronát kostela, druhé mluví o městě a i když jistě nešlo o plně institucionální organismus, s kostelem je i v trhové osadě nutno počítat. V roce první lokace města – 1276 – byl též poprvé použit název Alba Ecclesia, tedy Bílý Kostelec. Kostel již určitě stál a v krajině se nějakou dobu výrazně uplatňoval.

Polohu farního kostela ovědčil výkop na ploše parkánu, v němž zpod západní stěny školy vystupovalo kamenné zdivo (předsíně?). Možnost dalších nálezů poskytuje plocha parčíku sevřená dvěma křídly školy a přiležitostné výkopy v tomto prostoru bude zapotřebí pečlivě sledovat. Archeologický výzkum by jistě napomohl datování vzniku kostela a bez něho ani nelze vyloučit existenci starší sakrální stavby.

Kostelík Narození Panny Marie stojí pod skalou Hluzovského kopce poblíž dříve komunikačně využitého sedla mezi ním a Hůrkou. Původ „Kostelička“ je nepochybně starší než letopočet 1595 na kameném kříži vezděném v kněžišti. Znamená vročení donace kříže, nebo spíše datum opravy, o níž je zápis v purkrechtních registrech při domu tehdejšího purkmistra Ondřeje Čaputy. Také během 16. století jsou doloženy peněžní odkazy na provoz a údržbu. První zmínkou je však relace z roku 1492 o pohřbu bratra Vítka při kostele. I další doklady svědčí o tom, že při

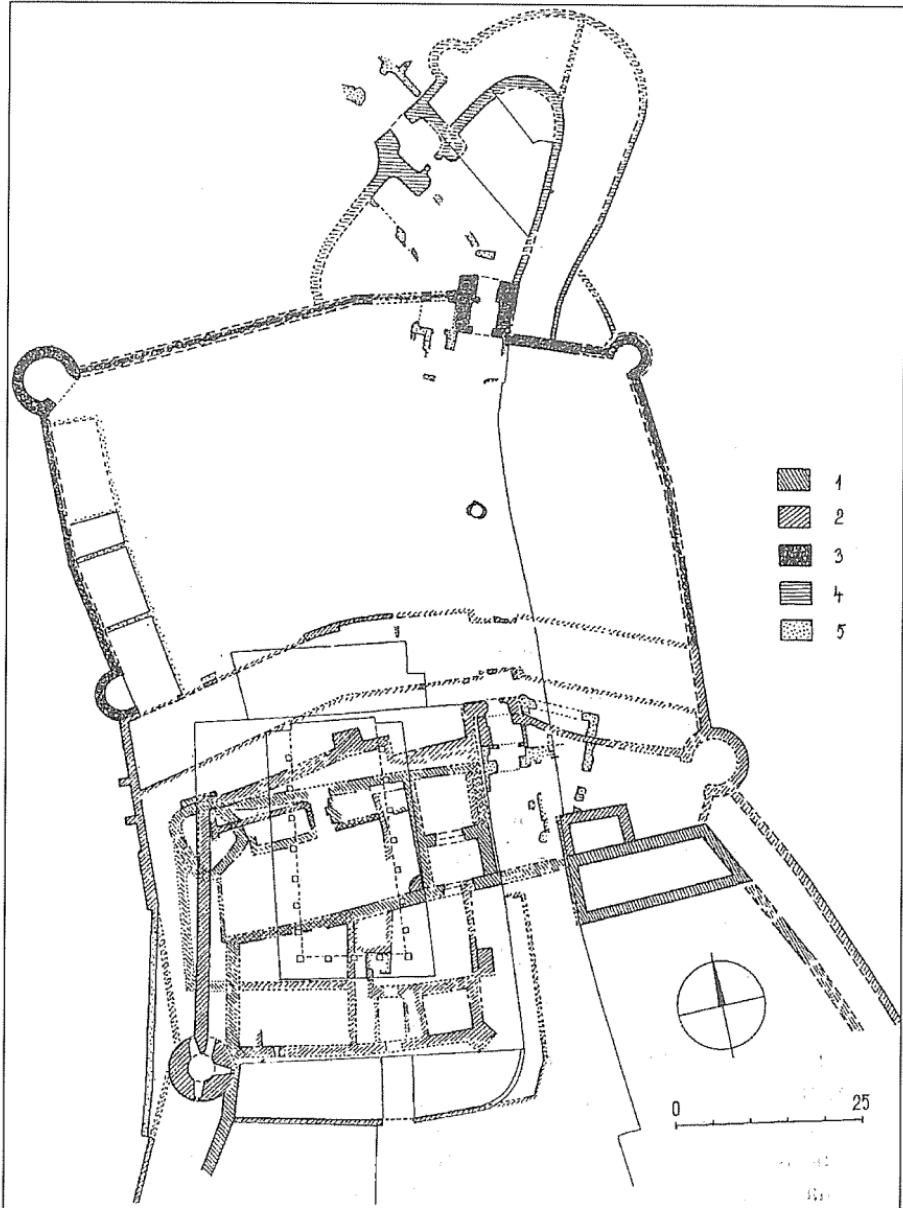
kostele byl hřbitov vzmáhající se církve bratrské, který snad v polovině 16. věku přeložili do míst dnešního hřbitova. Také půdorys stavby s obdélnou lodí a pětibokým presbyteriem a opěrnými pilíři svědčí pro pozdně gotický původ. Lomená okna však pocházejí až z novogotických úprav 19. století. Původní plochý strop nahradila při zmíněné přestavbě renesanční klenba a v roce 1781 ještě přibyla obdélná sakristie s oratoří v patře. Pozoruhodný je v krovu zavěšený zvon, epigraficky datovaný do roku 1501 (Samek 1994, 560).

Do období sledovaného v publikaci patří také modlitebna bratrského sboru. Nacházela se na pravém břehu Veličky západně od zámku a postavili ji okolo roku 1550. Po potlačení stavovské vzpoury Jednotu bratrskou vypudili a v roce 1626 modlitebnu rozbořili. Patrně na jejich základech do roku 1670 vyrostla kaple sv. Šebestiána, která dnes v pozměněné podobě slouží Českobratrské evangelické církvi.

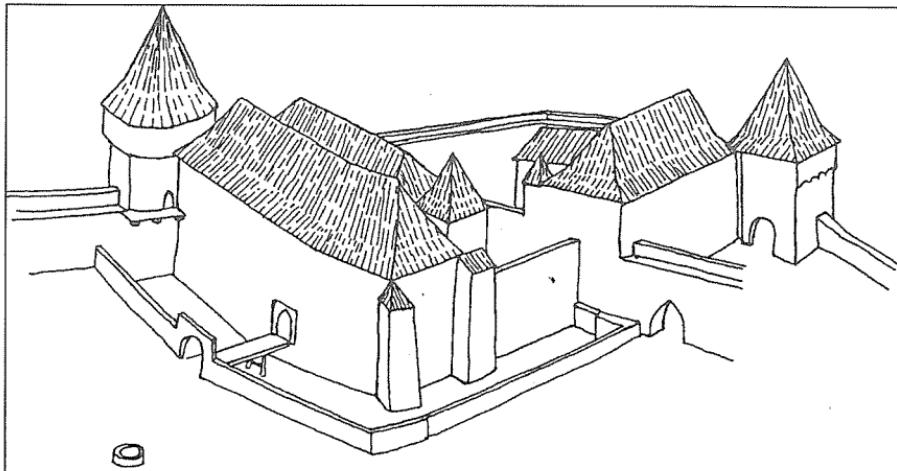
8. Tvrz, hrad, zámek

Opevněné sídlo vrchnosti zřejmě dost dlouho v Hranicích chybělo. Kláštery ve svých městech budovaly tvrze nebo hrady opravdu ojediněle a města či městečka většinou postrádala i vlastní opevnění. Patrně zásluhou některého ze zástavních držitelů z řad šlechty vznikla v Hranicích tvrz, o níž vypovídá zástavní listina z roku 1398. O jejím rozsahu, podobě a dokonce i situování nemáme ponětí, ale dá se předpokládat, že byla dřevěná. Pro skromnou velikost zase hovoří neochota zástavních pánů k nejisté investici. Z urbanistické struktury města se dá rovněž předpokládat, že se nacházela na nejvíce ohroženém místě v zúženém severním cípu areálu, tedy přibližně tam, kde dnešní zámek.

Díky rekonstrukci zámku máme už k dispozici velké množství informací o jeho kamenných předchůdcích – hradech. Množné číslo je použito zámerně, neboť hrady byly dva a různé podoby a velikosti i když stály v jednom místě. Menší připojil k městské hradbě Jan Tovačovský z Cimburka, větší hrad dvojnásobné velikosti postavili páni z Pernštejna, přičemž ze staršího využili jen branskou věž a částečně její předbraní. O všem vypovídá množství zdí, které byly odkryty pod odstraněnou dlažbou nadvoří zámku a pod podlahami přízemí. Pro poznání celého souboru zámku a Předzámčí a jeho provázání s hradbami města bylo nesmírně užitečné též sledování úprav komunikace v Jiráskově ulici (S. Miloš) a stavebně historický výzkum Předzámčí a opevnění města (M. Plaček). Budovu zámku prozkoumal ještě před zahájením rekonstrukce J. Muk (1994) a i když se zaměřil hlavně na zřetelné produkty renesančních etap, podařilo se mu identifikovat gotickou branskou věž a správně pernštejnskému období připsal okrouhlý spodek zámecké

Předorys předrenesančního vývoje okolo zámku. 1 – hlavní hradba města a cimburšký hrad, 2 – pernštějnský hrad a parkán města, 3 – Předzámčí, 4 – barbakán Horní brány, 5 – pod povrchově zjištěné renesanční a neidentifikovatelné zdivo. Plně jsou vyznačeny lice dochované a ve výkopech, čárkováně interpolovaný průběh zdíva, tečkováně průběh doplněný a tence současné stavební čáry.

Pokus o hmotovou rekonstrukci pernštejnského hradu (pohled od jihovýchodu).

věže a navazující západní zeď zámku. Více ale průzkum nadzemního zdíva ani nemohl přinést a teprve po propojení výsledků všech zmíněných průzkumů a nálezové dokumentace bylo možné pochopit složitý vývoj celého komplexu a radikálně pozměnit i relativně čerstvé, ale bohužel přečasné názory stran předchůdce zámku (srov. Plaček-Miloš 1995).

Hrad se výslově uvádí v roce 1465 při lokalizaci prodávaných luk za Veličkou, o rok později na něm shromáždění stoupenci krále Jiřího Poděbradského vyhotovili opovědné listy do Slezska a roku 1469 byl jeho purkrabím Štěpán z Popelova (Hosák-Indra-Jašková 1969, 45–47). Zjištěné zdívo nepochyběně potvrdilo existenci původního hradu a jeho pernštejnského nástupce na místě zámku a nikoliv v prostoru Předzámčí, kam byl donedávna kladen. Důvodem k tomu bylo dochované dvou masivních nárožních bašt a zpráva podle níž k roku 1514 směnil Jan z Pernštejna, syn a spoluvladař Vilémův, hranickému měšťanu Ondrovi louku na Novosadech za jinou, neboť na ní „přestavil se jest nás zámek“ (Hosák-Indra-Jašková 1969, 52). Ovšem formulaci je třeba jednoznačně chápat ve smyslu přestavby, neboť na Ondrově louce prostě nemohl stát starší (přestavovaný) hrad a ke zmíněné výměně došlo po jejím alespoň hrubém dokončení. Tím je vlastně datováno rozšíření komplexu města a hradu o celou plochu Předzámčí, na něž navázala, možná s nedlouhým odstupem, stavba barbakánu a vnější brány.

Rozsah pernštejnského hradu, který se rozkládal po obou stranách městské hradby, je víceméně zřetelný. Je určen průběhem základů masivních zdí s plnými hranatými věžicemi v jihovýchodním nároží a ve dvou typicky lehce zalomených kurtinách. Součástí se stala bývalá hranolová věž městské brány, která zůstala ve hmotě východního křídla zámku i po likvidaci většiny hradu. Do renesančního

Křížová klíčová střílna v okrouhlé věži pernštejnského hradu.

zámku byla též pojata západní obvodní zed' a proto se půdorysné linie poněkud k severu sbíhají. Okrouhlá věž na konci zdi, podle spáry na styku s ní, zřejmě nepochází z první fáze pernštejnské výstavby. Proto je také vybavena dvěma pozdnějšími křížovými střílnami. Oproti dnešnímu zámku byl pernštejnský hrad lehounce natočen proti směru hodinových ručiček a jižní zed' zámku jen nepatrně předstoupila před jeho hradbu a vyrovnila tak její průběh. Díky tomu bylo možno i nadále využít dvě patra původních, valeně klenutých sklepů, které byly za minulého režimu nevhodně upraveny pro krytí civilní obrany.

Palác v tomto místě byl podélně dvoutraktový a byl vložen mezi městskou hradbu a novou ohradní zed' hradu. K východu pak pokračoval jedním traktem, v němž byl, v místě dnešního, zřízen průjezd od města, do jehož portálu směřoval už zmíněný dvojobloukový most. Průjezd měl ale skromné rozměry a 5 m široký most proto spíš vybudoval Jan Kropáč, jenž patrně radikálně přestavěl jižní část hradu a portál zvětšil. O vertikálních komunikacích zřejmě svědčí blok zdí vložený do kouta mezi palác a městskou hradbu, který lze pokládat za pozůstatek základů schodiště do pater. Hradba tedy pořád stála a dělila hrad na dvě poloviny. Z jižní zůstal nezastavěn malý dvorek, jehož oblázkovou dlažbu se rovněž podařilo na dvou místech odkrýt. Do severní poloviny se chodilo průlomem (brankou?) v bývalé hradbě, nebo přízemím dřívější branské věže.

Severní díl hradu obsahoval úzké stavení přiložené k severní hradbě a v budovu se proměnila i bývalá branská věž s předbraním. Protože po uzavření jejich

Kachel s erbem páni z Pernštejna z tzv. rytířských kamen (podle S. Miloše, P. Michny a H. Sedláčkové).

portálů už nemohla sloužit jako městská brána, byla nová kulisová brána prolomena v hradbě vedle hradu a z boku ji mělo střežit kvůli tomu postavené věžovité stavení. O udržení kontroly vstupu do města vlastníkem hradu se postarala věž nové, tzv. Zámecké brány. Přiložili ji k severovýchodnímu nároží hradu též v pokročilém pernštejnském období a vytvořila tak úhlopříčný pendant okrouhlé věže. Branskou věž zdí spojili s tříčtvrtkruhovou baštou v nároží u sýpky, takže vzniklo meziúhradí, jehož volný východní prostor majitelé v renesanci využili ke stavbě užitkových stavení.

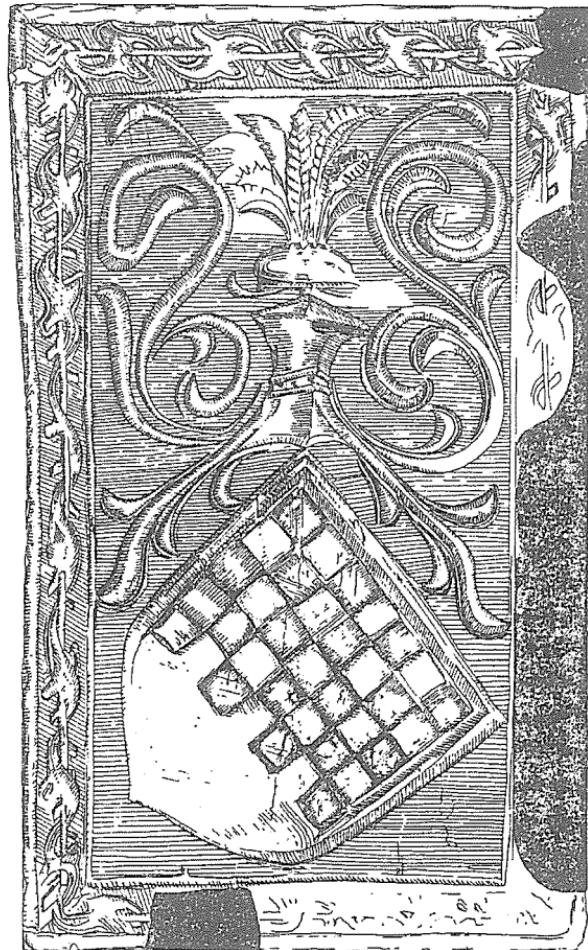
O architektonické výpravě pernštejnského hradu vypovídají pouze nečetná ostění portálů a oken a jejich fragmenty nalezené v zásypech nebo

sekundárně použitá v renesančním zdivu. Všechna pocházejí z pravotíhle řešených otvorů a krom běžných okosení a výběhů jsou profilována výžlabky a pruty s typickým pozdně gotickým přetínáním. Velmi zajímavý je soubor kamenných kachlů, který pochází ze zásypu klenby sklepa dvoutraktového paláce (Miloš-Michna-Sedláčková 1998). Jejich počet a plastická výzdoba ukazují na součást tzv. rytířských kamen, které představovaly špičkové vybavení interiérů urozených elit pozdního středověku. Zobrazených motivů je hojnost – figurální, zoomorfní, rostlinné, architektonické, ale velmi důležitou složkou byla rytířská a heraldická téma-tika. Mezi erbovními znameními lze spatřit kromě českého lva též pernštejnskou zubří hlavu, rožmberskou růži, šternberskou hvězdu, kunštátské vrchní pruhy, ko-

lovratskou (?) orlici a verzi cimburského cimbuří v podobě šachovnice. Jednalo se vesměs o rody vysoké šlechty, vyskytl se však také hůře přírodnitelný kohout, kterého na štítě nosil některý z vladických rodů.

Inspiraci k postavení tohoto druhu kamen je možno hledat v Uhrách, s nimiž byla Morava nuceně spjata osobou krále Matyáše Korvína. S ohledem na to je vznik kamen datovatelný do poslední čtvrtiny 15. století, což frekvence pernštejnského erbu jen podporuje. Pomineme-li jistou uměleckou a řemeslnou nedokonalost, byla kamna vzácným příkladem snahy po reprezentaci, přestože Hranice k pernštejnským prominentním sídlům nepatřily a majitelé jim věnovali jen potřebnou pozornost. Umístění rytířských kamen a nálezy renesančních kachlů v téma mísť, patrně z přestavby hradu Janem Kropáčem z Nevědomí, dokládají obytnou a reprezentační funkci prostorů v jihozápadním paláci. Pozoruhodné je srovnání s pozdně gotickými kachly nalezenými na blízkém Helfštějně. Zdá se, že byly vyrobeny ve stejných dílnách nebo ze shodných forem. Existence rytířských kamen na Helfštějně, po němž se Vilém z Pernštejna trvale psal, není překvapivá a společná výroba s hranickými by jistě snížila jejich měrné náklady.

Komplikovanější bylo rozpoznání podoby staršího hradu pánu z Cimburka. Téměř s jistotou k němu patřil nakoso postavený nepravidelný útvar „věže“ pod západním křídlem zámku a hradba přepravující nádvoří jižně od pernštejnské sever-

Kachel se stylizovaným erbem pána z Cimburka z tzv. rytířských kamen (podle S. Miloše, P. Michny a H. Sedláčkové).

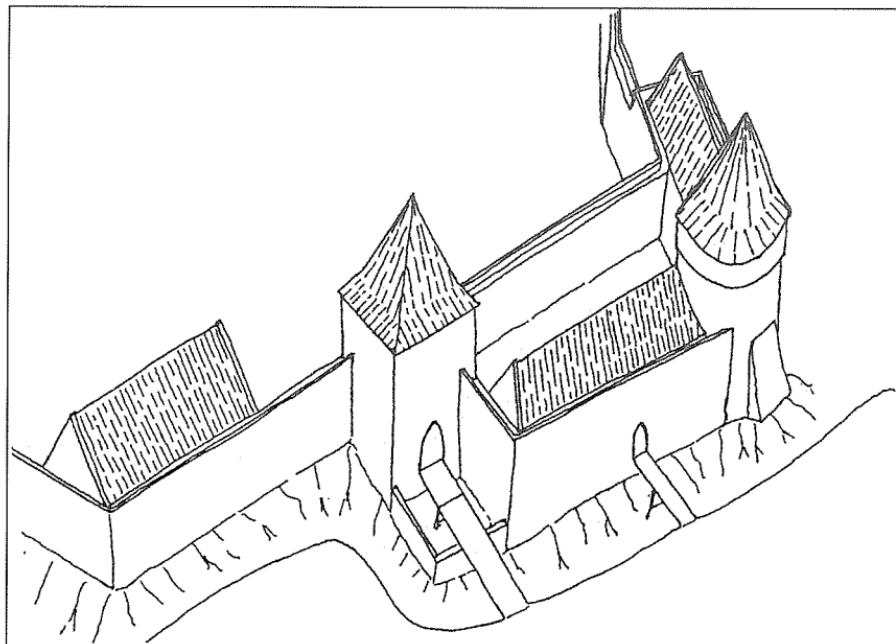

Figurální kachel s erbem páni ze Šternberka, jelenem a písmenem „g“ z tzv. rytířských kamen (podle S. Miloše, P. Michny a H. Sedláčkové).

dištěm, které dílem vylámali do zdíva hradby a věže a dozdili jen chybějící čtvrtinu kruhu.

Vymezení cimburského hradu na západě zůstává nejasné, neboť terén v parkánu byl z větší části odtěžen. Pouhých 60 cm silná zeď, která vybíhala z nároží městské hradby a jejíž základ prochází podélne západním křídlem zámku, nemohla být obvodovou zdí hradu, ale spíš zbytkem stavení, které k ní přiléhalo. Z prostorových důvodů se nemohlo vázat k hradbě pernštejnské, ale k pravděpodobné zdi vně od ní. Po jejím hypotetickém doplnění se cimburský hrad zhruba rýsuje jako obdélník (cca 33×20 m), který byl zevně přiložen k městské hradbě. Podle všeho neměl hrad obvyklý hlavní palác, ale poměrně úzká stavení při severní a západní hradbě. Utváření základového zdíva uprostřed severního ukazuje na existenci prů-

ní hradby. Rovněž se ukazuje, že stavba hradu proběhla změnou původního záměru po dílčím dokončení hlavní hradby města, kterou využili jako jižní stěnu hradu. Před ní vyhloubili příkop k městu, který pak Pernštejnové využili pro vložení sklepů dvojtraktového paláce. Zajímavý byl osud branaské věže městské hradby. Do města se otevírala hrotitým obloukem a shodný oblouk brány k severu byl při průzkumech zjištěn v zazdívce provedené ještě v pozdní gotice. Před touto branou byl příkop, snad s pilířem mostu, jehož zdivo se zachovalo ve sklepě. Při stavbě hradu byla k němu věž přičleněna, přičemž průjezd sloužil dál svému účelu a pán mohl vstup do města přímo kontrolovat. Patra věže byla dostupná jen z hradu vřetenovým scho-

Pokus o hmotovou rekonstrukci hradu Jana Tovačovského z Cimburka (pohled od severovýchodu).

chodu o šířce 1,3 m a možnost vstupu z prostoru před městem. Za potvrzení stavební aktivity probíhající okolo poloviny 15. století lze považovat profilaci vyžlabeného klínového žebra, které bylo sekundárně použito v nadpraží sklepního okénka jižního průčelí zámku.

Přestože nový cimburký hrad byl malý a nevýstavný, jako sídlo správy páni z Cimburka a Albrechta Kostky z Postupic musel postačovat. Zejména když k jeho rozšíření bylo zapotřebí investic a zájmu, které chyběly. Jinak tomu bylo s Pernštejnem, kteří prostředky měli a po roce 1480 (resp. 1491) se rozhodli k podstatnému zkvalitnění opevnění města. Rozhodující severní stranu bránil hrad a především proto došlo k jeho velkorysé přestavbě. O rozšíření hradu, které bylo jen první etapou, již byla řeč a s ním souvisely ryze fortifikační aktivity. Na nově zřízený pernštejnský parkán kolem města navázal dvakrát zalomený parkán o šířce 5–6 m na severní straně hradu, před jehož zdí se nalézal obezděný příkop. Útržky obou zdí byly odkryty při výkopech, větší úsek parkánové hradby a současně eskarpy dosud uzavírá renesanční sklepy Předzámkí na jihu. Obezdeným příkopem na jihu a východě byl hrad oddělen i od arcálu města, avšak v renesanci byl omezen jen na úsek před jižním průčelím zámku.

Dokonalosti severního opevnění města a současně úplné kontroly nad ním dosáhli Pernštejnove zřízením Předzámkí, jímž se do města z této strany dalo projít

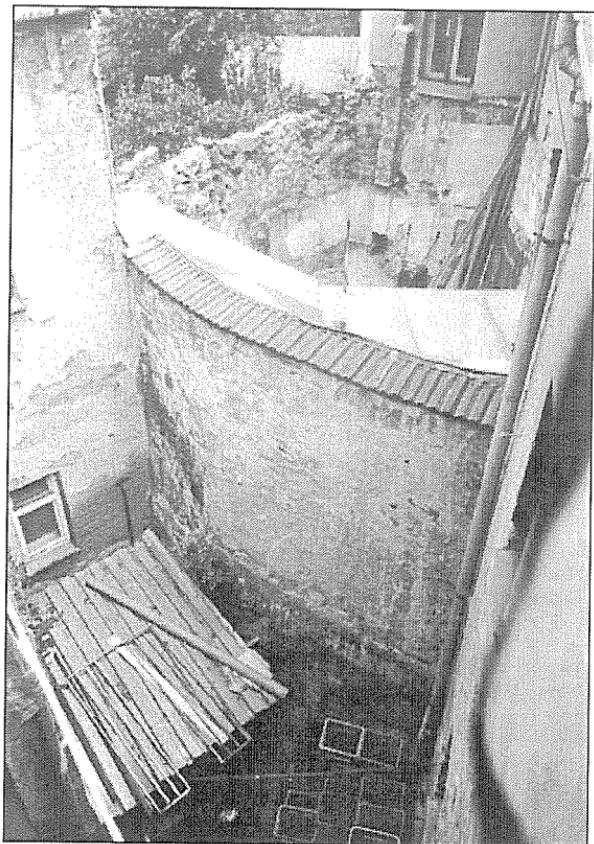
Půdorys přízemí budov Předzámčí před přestavbou v roce 1851 (ZA Opava, pob. Olomouc).

pouze se souhlasem panských ozbrojenců. Předzámčí organicky navazovalo na areál hradu, zabíralo zužující se část ostrožny a obdélnou plochou o šířce 80 m sahalo až 45 m před zámecký příkop a dnešní vstupní halu zámku. Vymezovaly ho masivní hradby s okrouhlými dovnitř otevřenými baštami v nárožích a charakteristicky lehce zalomenými kurtinami. Předzámčí bylo bohužel zásadním způsobem narušeno po požáru v roce 1956. Do té doby v tomto prostoru stály budovy, které v upravené formě uchovávaly jeho základní hmotu. Využity byly pro provoz pivovaru, ale dříve v nich byla i palírna, sýpka a stáje. Roku 1959 byly chátrající ruiny bez průzkumu zdemolovány a jediným zachycením jejich podoby je několik fotografií a naštěstí i neúplná archivní dokumentace. Dodnes na okraji svahu stojí dvě čerstvě upravené bašty propojené tarasní zdí. Její spodní část je staticky zabezpečenou hmotou původní pozdně gotické hradby, za niž je skrytá větší část sklepů, jejichž stav si však vyžaduje urychlený zásah. Severní zeď Předzámčí byla při demolici budov odstraněna úplně, ale věžová brána v trase Jiráskovy ulice zmizela již před rokem 1830. Archeologicky se prozatím podařilo zachytit základy věže a dva krátké úseky hradby.

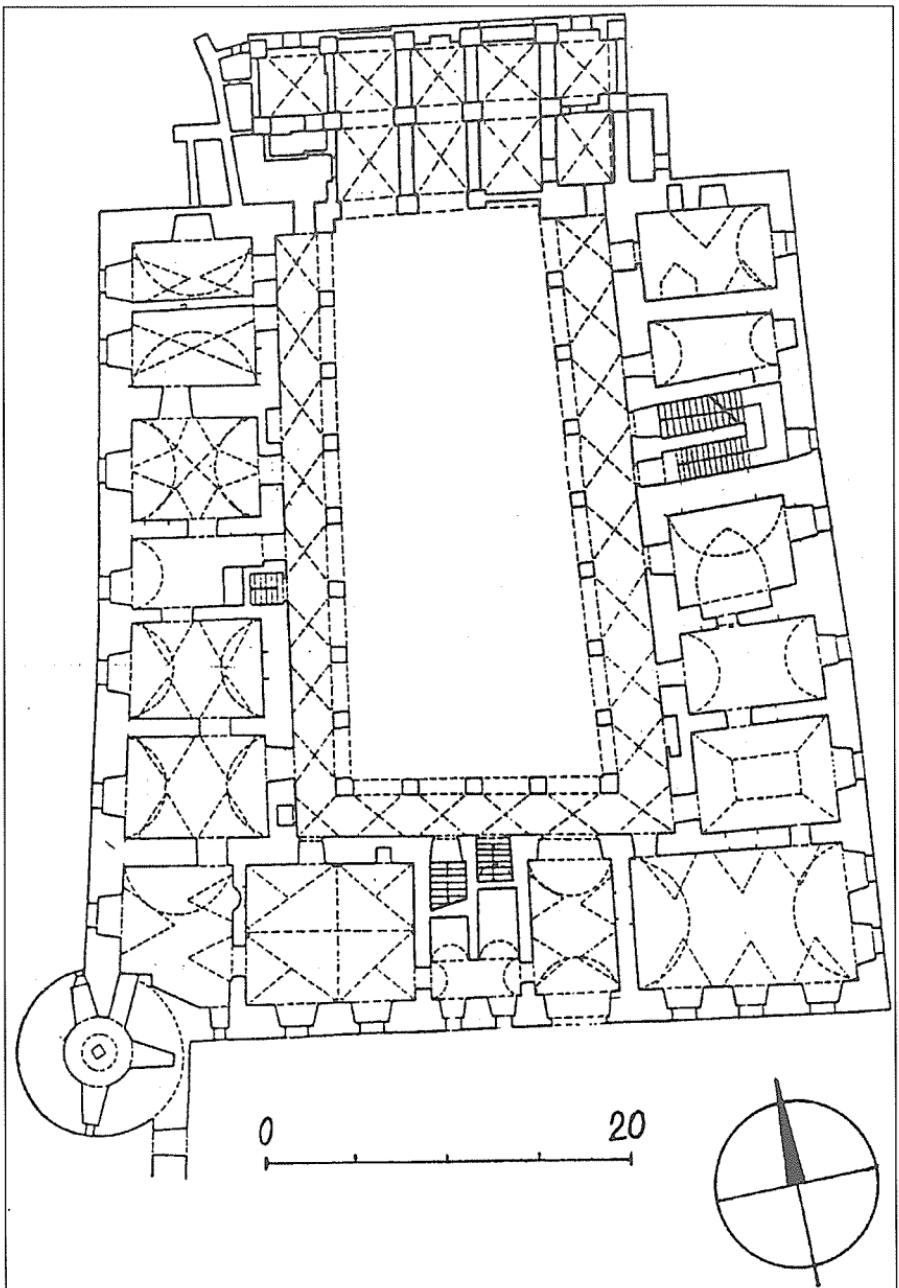
K jihozápadní baště podkovovitého půdorysu se původně připojovala kontreskarpa příkopu před hradem, což je patrné na spodní části vystupující do suterénu. Její střílny s kónickými špaletami (ojediněle cihlovými) jsou opatřeny licnými

klíčovými výstřelnicemi s okosenými hranami, které jsou vytěsané z jednoho kusu pískovce. Ze tří podlaží je suterénní nepřístupné a svědčí o něm jenom řada tří střílen nad soklem. Severozápadní bašta je mohutnější a přesto zajištěná barokním pilířem. Zachovala se dvě podlaží, v horním jsou dosud rovněž tři klíčové střílny v pískovcové plotně. Obě ohrožené bašty se před několika lety konečně dočkaly památkové obnovy. S tou nelze počítat u bašty v severovýchodním nároží, která zanikla v zástavbě a její půdorys byl zjištěn díky úpravám podlah a ochotě majitele domu čp. 369 (p. Honzík). Od ní hradba směřovala k jihu, ale byla z odlišného materiálu a s jinou strukturou zdíva na starých základech postavena znovu. Situace odpovídá s úředním hlášením ze 27.7.1821 o zřízení části hradeb až do základů a to od předměstských domů u Horní brány proti zámeckým stájím až k baště u vrchnostenské kontribučenské sýpky. Popis neposkytuje možnost jiného výkladu a délka zřízení – 20,5 sáhu je přesná. Příčinou destrukce bylo zemětřesení!

Ze zástavby se dochovaly pouze suterénní prostory podél západní hradby a jeden solitérní sklep uprostřed. K jejich zřízení byl zčásti využit sklon terénu šíje, jižní sklep je upravenou depresí původního příkopu. Všechny jsou zaklenuty valenými klenbami s výsečemi a pocházejí ze dvou renesančních etap, přičemž první může být ještě dílem Jana z Pernštejna. Jiný charakter měla východní části Předzámcí. Z ohrazené plochy se vydělil příhrádek s komunikační funkcí, který byl zdí oddělen od hospodářského provozu panského sídla. Proto po východní straně mohla snad už na přelomu 16. a 17. století vzniknout řada domů. Do vytvoření příhrádku sloužila provozu Předzámcí kamenná studna, jíž se cesta k severu musela

Oblé zakončení barbakánu Horní brány od severovýchodu.

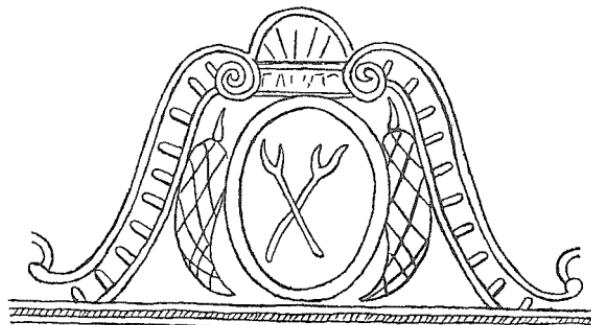
Přízemí před rekonstrukcí.

vyhnout. Při jejím odkrytí se v zásypu nenašly žádné nálezy a proto patrně nesloužila dlouho.

Opevnění nové Horní brány posílil dosud zčásti zachovaný barbakán trojúhelného půdorysu, jehož zaoblený vrchol stojí do výšky 6,2 m ve dvorku domu čp. 370. Celní zeď v plné síle 1,7 m odděluje sousední dům a jsou v ní stále vidět dve upravené niky střílen. Východní hradba je využita jako obvodová zeď domu a byla opatřena pěti střílnami, z nichž dvě mají klíčovou výstřelnici vyzděnou z cihel. Zdi, kterými se barbakán připojoval k hradbám Předzámčí a masivní věž s branou byly zbourány už před rokem 1830, ale aspoň základy věže a jejího předbraní se podařilo odkrýt a zdokumentovat. Před západní část barbakánu zatáčel příkop Předzámčí a od branské věže se táhl obezděný příkop, jehož kontreskarpa kopírovala tvar barbakánu. Na východě je v ní vidět štěrbinovou střílnu, která svědčí o tom, že vzhledem ke klesání vnějšího terénu bylo dno spíše bráněnou terasou. Dokládá to i oblá bašta na starých plánech a zídka propojující baštu s kontreskarpou zdí. Vytvářela jakousi lunetu, na jejíž plošině mohla být umístěna dělostřelba.

O úpravy Předzámčí se zasloužil Jan Kropáč z Nevědomí, který rozšířil hospodářské objekty budovami při severní hradbě s pivovarem a sladovnou. Jeho dílem z roku 1561 bylo též rozšíření věže Zámecké brány, již vyzdobil znakovou deskou a podobnou desku obdržela i věž městské Dolní brány (Hosák-Indra-Jašková 1969, 80, 89). Shrnutí dosavadních poznatků tedy absolutně vylučuje možnost, že v pernštejnském období (1475–1547) na Předzámčí vznikl jakýsi nový samostatný kastel (dokonce byl označen jako italský) s nárožními bastiony jako v Tovačově. Se sypanými rondely v Tovačově, ale také v Pardubicích, Chlumci nad Cidlinou, Židlochovicích a na několika dalších místech, má fortifikace Předzámčí společně opravdu jen stavebníky.

Zatímco o pernštejnském hradu už máme poměrně věrohodnou představu, na vývoj renesančního zámku existuje nadále několik názorů. Během přípravných prací a při provádění rekonstrukce zámku žel nedošlo k tolik potřebné aktualizaci stavebně historického průzkumu z roku 1993, jenž měl víceméně předběžný charakter. Přesto téměř s jistotou lze vyloučit výstavbu renesančního zámku v jeho úplném rozsahu Janem Kropáčem z Nevědomí. O jeho stavební činnosti ale není pochyb a podle nedochovaných, avšak na počátku 19. století J. H. A. Galašem

Nadpražní nástavec se znakem Veroniky z Leskovce, druhé manželky Jana Kropáče z Nevědomí, ze souboru reliéfních desek z r. 1562. R. 1813 překreslil J. H. A. Galaš.

Replika zámeckého renesančního portálu ze začátku 17. stol. (?).

a obranu nadále poskytoval parkán a obezděný příkop. Zámek zřejmě neměl arkádové ochozy, ale byl vyzdoben 22 kamennými reliéfními deskami. Sloužily asi jako nadpražní nástavce portálků a znaky v obrazovém poli některých z nich vytvářely erbovní vývod Jana Kropáče, který uvádí i B. Paprocký (1593, list 158). Při definitivní renesanční přestavbě byly supraporty vezděny do ohradní zdi příkopu a v roce 1813 je ještě mohl zakreslit J. H. A. Galaš. Do dnešní doby se však zachovala jen jediná.

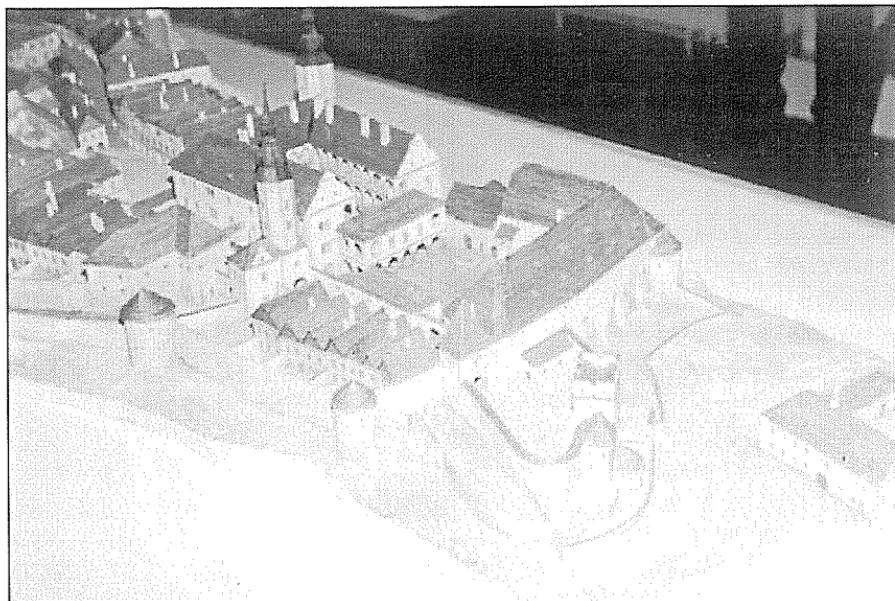
Je obtížné určit podíl dalších majitelů na dostavbách zámku, které určitě nebyly nevýznamné. Sejmoutí většiny vnitřních omítok při nedávné rekonstrukci odkrylo nemnoho pozdně gotických, ale velké množství raně renesančních kamenických článků druhotně použitých ve zdivu zámku. Proměny Kropáčovy stavby tedy byly značné. Obě boční křídla prodloužili do konečné délky a patrně přistavěli druhé patro. Přitom zřejmě museli zrušit bývalý hradní příkop na severu a celá těla obrany se tak přenesla na opevnění Předzámčí. Ale to už bylo v době, kdy středověké obranné systémy ztrácely hodnotu a zámky sloužily především bydlení a reprezentaci. Podle podoby arkádových ochozů, které v přízemí zámku podpíraly bosované

dokumentovaných pís-kovcových desek proběhla do roku 1562. Přestavbu hradu na jednopatrový zámek započal Kropáč evidentně od jihu. Vyrovnal a prodloužil jižní průčelí, zbořil městskou hradbu, jež dosud hrad přetínala a severní trakt paláce, přičemž sklep a přízemí druhého začlenil do jižního křídla. Jeho spojením s budovou bývalé branské věže vzniklo východní křídlo, západní pak přiložil k pernštejnské hradbě. Avšak patrně sahalo jen po svislou hranu z kamenných kvádrů na úrovni severozápadního nároží hradu. Podobně bylo armováno i nové jihozápadní nároží.

Na severu uzavírala zámek starší hradba

piliře lze soudit na iniciativu Jana ml. ze Žerotína a Kolštejna (1580–1584), neboť Žerotínové běžně akceptovali vlivy severské renesance, k jejíž výbavě užití bosovaných piliřů patřilo. Ovšem v úvalu stejně připadají Jan (1573–1579) a Jan Jetřich z Kunovic (1588–1600), jejichž zámek v Uherském Ostrohu má arkádu podobného řešení. Předběžně se přikloníme k započetí dostavby Janem ze Žerotína a pokračování za Jana Jetřicha z Kunovic.

Pozitivně na zámku pracoval Zdeněk Žampach z Potenštejna po roce 1600. Jeho dílem byla určitě druhá polygonální nástavba jihozápadní zámecké věže, kterou datuje korouhvíčka z roku 1604. Při rekonstrukci byla totiž na osmibokém tělese věže objevena horizontální spára, po kterou sahala první (kropáčovská?) nástavba. Žampach tedy mohl být stavebníkem druhého patra (Samek 1999, 555) a se značnou nadějí ho můžeme pokládat za iniciátora stavby severního křídla. Dekor na toskánských sloupových patrech, ale též na hlavním zámeckém portálu, je blízký výzdobě edikulového náhrobníku Žampachovy dcerušky Aničky Sidonie, která zemřela roku 1605. Václav Mol přidal nástavec portálu se svým erbem a od něho pochází i štuková výzdoba některých místností. Poslední hodnotné úpravy realizoval kardinál František z Dietrichštejna ještě ve dvacátých letech 17. století.

Model zámeckého souboru v podobě k roku 1620 zhodnil S. Miloš (Městské muzeum Hranice).

9. Závěrem

Za předložené poznatky o městě vděčíme bádání několika generací historiků a badatelů z oboru umění a architektury. Přestože mnohé informace přinesly i podpovrchové výzkumy, zejména při obnově zámku, podíl archeologů zatím není dosatečně uspokojivý. Příležitost ve městě ale budou mít pouze při výkopech inženýrských sítí a nejrůznějších rekonstrukčních pracích. Podstatně větší prostor k objevům pozůstatků staršího osídlení v okolí severně od města poskytuje stavba dálnice D 47, která právě probíhá. Předstihové záchranné výzkumy v její trase realizuje Archeologické centrum Olomouc, jehož zásluhou vychází i tato publikace.

10. Literatura a prameny

- AČ, CDB, CDM, KP, SČPL, ZDO:* Edice pramenů (Archiv česky, Český a moravský listinný kodex, Knihy půhonné a nálezové, Soupis česky psaných listin, Zemské desky olomoucké).
- Bartovský, V.* 1909: Hranický okres, Vlastivěda moravská, Brno.
- Bartovský, V.V.* 1924: Hranice, Lázně Teplice, Statisticko-topografický a kulturně-historický obraz, Hranice.
- Demek, J.- Novák V. a kol.* 1992: Neživá příroda, Vlastivěda moravská, Nová řada 1, Brno.
- Drechsler, A.* 2004: Osídlení Kelečska v pravěku a časné době dějinné. In: Dějiny města Kelče, Kelč, 11–31.
- Gwuzd, J.* 1985: Historická jádra měst okresu Přerov a jejich regenerace, Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 6, 87–113.
- Gwuzd, J.* 1987: Územně plánovací dokumentace města Hranic, Památky a příroda 12, 10–18.
- Hosák, L.- Dostál, J. a kol.* 1970: Dějiny města Přerova I, Přerov.
- Hosák, L.- Indra, B.- Jašková, M.* 1969: Hranice. Dějiny města I., Hranice.
- Chupík, F.* 1999: Čtyři pozdně středověká městská opevnění na střední Moravě – Hranice na Moravě, Lipník nad Bečvou, Prostějov a Přerov (1. část), Střední Morava 8, 4–16.
- Indra, B.* 1935–1936: Oprava hranického kostelíka r. 1595, Záhorská kronika 18, 4–6.
- Indra, B.* 1938–1939: Erbovní vývody na hranickém zámku, Záhorská kronika 21, 99–102.
- Indra, B.* 1966: K renesančnímu stavitelství na severovýchodní Moravě a ve Slezsku, Časopis Slezského muzea, série B, 15, 128–148.
- Indra, B.* 1987: Nejstarší pohledy na Hranice, Lipník nad Bečvou a jiná města střední a severní Moravy, Vlastivědné listy 13, č. 2, 34–38.
- Indra, B.* 1996: Město a panství Hranice za třicetileté války, Sborník SOkA Přerov 4, 17–80.
- Janák, V.- Kouřil, P.* 1991: Problémy a úlohy archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, Časopis Slezského muzea 40, série B, 193–219.
- Janiš, D.- Kohoutek, J.* 2002: Středověké osídlení. In: Vlastivěda moravská, Okres Vsetín – Rožnovsko, Valašskomeziříčsko, Vsetínsko, Valašské Meziříčí, 131–145.
- Josef, D.* 1999: Encyklopédie mostů v Čechách na Moravě a ve Slezsku, Praha.
- Jurok, J.* 1998: Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce, Poodří a Po-bečví v husitském období v letech 1378–1471, Nový Jičín.
- Katz, V.* 1939: Nález mincí a sekaného stříbra ze začátku 11. století, Numismatický časopis 15, 10–22.
- Klíma, B.* 1947: Nová paleolitická stanice u Hranic, Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci 56, 75–79.

- Krčálová, J. 1983: Česká renesanční schodiště, Umění 31, 97–117.
- Krčálová, J. 1985: Italště podněty v renesančním umění v českých zemích, Umění 33, 54–82.
- Kuča, K. 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II, H – Kole, Praha, 310–318.
- Květ, R. 1998: Trasa Jantarové stezky na území Moravy v pravěku a historické době, Vlastivědný věstník moravský 50, 382–387.
- Měřinský, Z. 2002: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I, Praha.
- Michna, P. J. 1982: K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století, Československý časopis historický 30, 716–744.
- Miloš, S. – Michna, P. – Sedláčková, H. 1998: Pozdněgotické a renesanční kachle ze zámku v Hranicích, Hranice.
- Muk, J. 1994: Středověké jádro zámku v Hranicích, Archaeologia historica 19, 65–70.
- Novotný, B. 1986: Staré obchodní cesty v Čechách a na Moravě ve světle minci z 10. až 13. století a jejich vztahy k archeologickým a písemným pramenům. In: Denárová měna na Moravě, Brno, 52–85.
- Opravil, E. 1974: Moravskoslezský pomezní hvozd do začátku kolonizace. In: Archeologický sborník I, Ostrava, 113–133.
- Paprocký z Glogol a Paprocké Woly, B. 1593: Zrcadlo slawného Margkrabství Morawského, Olomutii.
- Pavelčík, J. 1974: K problematice neolitu a eneolitu českého Slezska. In: Archeologický sborník I, Ostrava, 22–42.
- Peška, J. – Plaček, M. 2002: Dědictví věků, Nemovité archeologické památky Přerovska, Olomouc.
- Plaček, M. 1996: Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha.
- Plaček, M. 1997: Hrady v hrazených moravských městech, Archaeologia historica 22, 199–215.
- Plaček, M. 1999: Hranice (okres Přerov). In: Od gotiky k renesanci, Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, III. Olomoucko, Olomouc, 149–152.
- Plaček, M. 2001: Ilustrovaná encyklopédie moravských hradů, hrádků a tvrzí, Praha.
- Plaček, M. 2001a: Pernštejnská opevnění moravských měst, in: Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci, Ostrava–Nový Jičín–Příbor, 159–180.
- Plaček, M. – Miloš, S. 1995: Fortifikační systém Hranic na Moravě, Archaeologia historica 20, 219–232.
- Prokop, A. 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung III, Wien, 731, 841–845.
- Richter, V. 1952: Několik plánů z Hranic, Časopis Společnosti přátel starožitností 60, 81–96.
- Rolinc, V. 2000: Majetková enkláva olomouckého biskupství v prostoru Kelče a její vazby na průběh jantarové stezky. In: Ročenka SOA v Olomouci 9 (28), 129–138.

- Samek, B.* 1996: Umělecké památky Moravy 1, A/I, Praha, 553–561.
- Scholz, L.* 1864: Památky města Hranic, Hranice.
- Skutil, J.* 1932–1933: Předhistorické osidlování a nálezy z Hranicka a Lipenska, Záhorská kronika 15, 97–126.
- Spurný, F. a kol.* 1983: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 2, Severní Morava, Praha, 90–93.
- Šmid, M.* 1991a: Prähistorisches Keramik vom Hausberg bei Teplice nad Bečvou (Bez. Přerov), Přehled výzkumů 1988, Brno, 20–21.
- Šmid, M.* 1991b: Mittelburgwallzeitliches Material vom Burgwall bei Ústí (Bez. Přerov), Přehled výzkumů 1988, Brno, 52.
- Teige, J.* 1894: Zpráva o pramenech dějin kláštera Hradištěského u Olomouce (až do r. 1300). In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická 12/1893, Praha, 17–80.
- Zapletal, F.* 1933–1934: Hranice a jejich zámek, Záhorská kronika 16, 78–84, 115–119.
- Zapletal, F.* 1934–1935: Hranice a jejich zámek, Záhorská kronika 17, 22–28, 37–42, 82–87.
- Zapletal, F.* 1934–1935a: Hranice za Kostky z Postupic a Bělíka z Kornic, Záhorská kronika 17, 112–115.
- Zapletal, F.* 1936–1937: Hranice a Jurik, Záhorská kronika 19, 120–122.

11. Summary

Hranice is the second largest town in the district of Přerov and it has always benefited from its key location in the heart of the natural passageway of the Moravian Gateway (Moravská Brána) on the intersection of the Bohemian Massif and the Carpathians and on the European watershed. From the prehistoric period, the Amber Trail from the north of the Adriatic Sea to the Baltic Sea went across this area, which was later joined by a passage from the Rhineland via Prague and Olomouc further to Eastern Europe. Recently, however, it has been assumed that from the Neolithic the trail did not lead through the valley of the Bečva River between the Maleník massif and the highlands of Oderské vrchy, but across the Kelč and Příbor hills where several settlements arose. During the colonisation period at the beginning of the High Middle Ages, the trail returned to the valley of the Moravian Gateway. The development of Hranice will be examined within the period from its origins in the second half of the 1100s until the outbreak of the Thirty Years War.

The town of Hranice is located on the Bečva River which enters the Moravian Gateway through limestone hills with a large number of karstic features (the Pro-past abyss, aragonite caves). The sides of the valley leading to the Upper Moravian Valley (Hornomoravský úval) are formed by culm sediments, and the hills towards the east formed from the Tertiary sandstone and slate. The savannah character of the landscape enabled establishing of a Palaeolithic settlement below Velká and Malá Kobylanka. After the end of the Ice Age, however, a deep forest, along the Bečva of alluvial character, stretched across this territory, thus actually preventing settlements of more permanent character. No traces of Slavs were found and the site of Hradištěk u Ústí with finds from the Greater Moravian period belongs to the adjoining Kelč region, where a medieval settlement in the early 1100s is also recorded in writing.

Although the fact that in 1169 Hranice fell within the jurisdiction of the Rajhrad Monastery is recorded in a forged charter, yet it is irrefutable as in 1222, in a dispute over this territory, it was adjudged to fall under the Hradisko Monastery. This monastery launched colonisation of a greater scale of the southwestern part of the land stretching from Hranice to the bend of the Odra River nearby Jeseníky nad Odrou. In the middle of 1200s Hranice was probably a market village, situated in the area of Motošín suburb perhaps, with an early Gothic church towering above it, giving the village its second name: Alba Ecclesia (Weisskirchen in German). This church was later incorporated into the area of the town established on a long tongue of land between the Velička and Ludina streams. It was located in the southwestern tip of a regularly designed body with a rectangular marketplace. In the late 1700s it was pulled down after construction of a Baroque church. The first town location dates to 1276 and its effects were extended with the second

location of 1292. Nevertheless, the permission of King Wenceslas II in 1284 to build town walls was not exploited and fortification built of wooden walls and ditches was not recorded until in 1431.

During 1300s the town was mortgaged to members of aristocracy. One of them built a wooden stronghold, as recorded in 1398, which was replaced by a stone castle constructed by a prominent Moravian Hussite Lord Jan Tovačovský of Cimburk in the middle of 1400s. In 1427 he seized the town and secured it with stone walls owing to those stormy years. He also built a rectangular castle (33×20 m) with two towers adjacent to the outer side of the walls. One tower also served as the town gate, securing controlled entrance to the town. In 1469 Ctibor of Cimburk assigned Hranice to Albrecht Kostka of Postupice, who, however, sold it six years later to the House of Pernstein. They owned the town until 1547. In 1499 they acquired the dominion for hereditary ownership. Their rule brought a period of progress and development. They markedly improved the town fortification by building sub-castle walls with round towers. The gates were provided with fore gates in the form of barbicans. The castle was considerably reconstructed and extended beyond the walls into the town and in front of the castle three corner towers strengthened the sensitive northern side of the fortification. A new town hall was built with a hall with ribbed vaulting from 1528. An interesting early Renaissance portal of 1544 marks the completion of its construction. Extensive research, which was conducted during the castle reconstruction, substantially improved the knowledge of the castle development.

After short and rather insignificant possession of Hranice by Václav Haugvic of Biskupice, Jan Kropáč of Nevědomí settled in Hranice. He rebuilt the castle in the Renaissance style and took care of the town (the town hall tower), his male descendants, however, died before him († 1572). Hranice was inherited by Jan of Kunovice, a husband of Jan Kropáč's daughter, and later by his descendants. They continued rebuilding the castle, yet it was not completed until the unique five-aisle and two-storeyed hall on the northern side was built by Zdeněk Žampach of Potenstein (1600–1609) and the interiors decorated by Václav Mol of Modřelice (1612–1621). As he participated in the rebellion of the Bohemian Estates, his lands were confiscated and passed to Cardinal Franz von Dietrichstein. Thus Hranice ceased to be a residence of aristocracy and until the midst of 1800s its development was subdued. The town livened up again with the construction of Emperor Ferdinand's Nordbahn (Northern Railway) and the industrial revolution. On the other hand, this also initiated the decline of historical architecture and loss of authenticity.

ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKY STŘEDNÍ MORAVY

Město Hranice do Bílé hory

Svazek 8

Ing. PhDr. MIROSLAV PLAČEK

Foto: archiv autora

Překlad: H. Holpuchová

Vydalo Archeologické centrum Olomouc, příspěvková organizace

Zodpovědný redaktor PhDr. Jaroslav Peška

Náklad 300 ks

Tisk Jaromír Šrámek, Tiskárna Gloria, Rosice u Brna

ISBN 80-903423-3-7